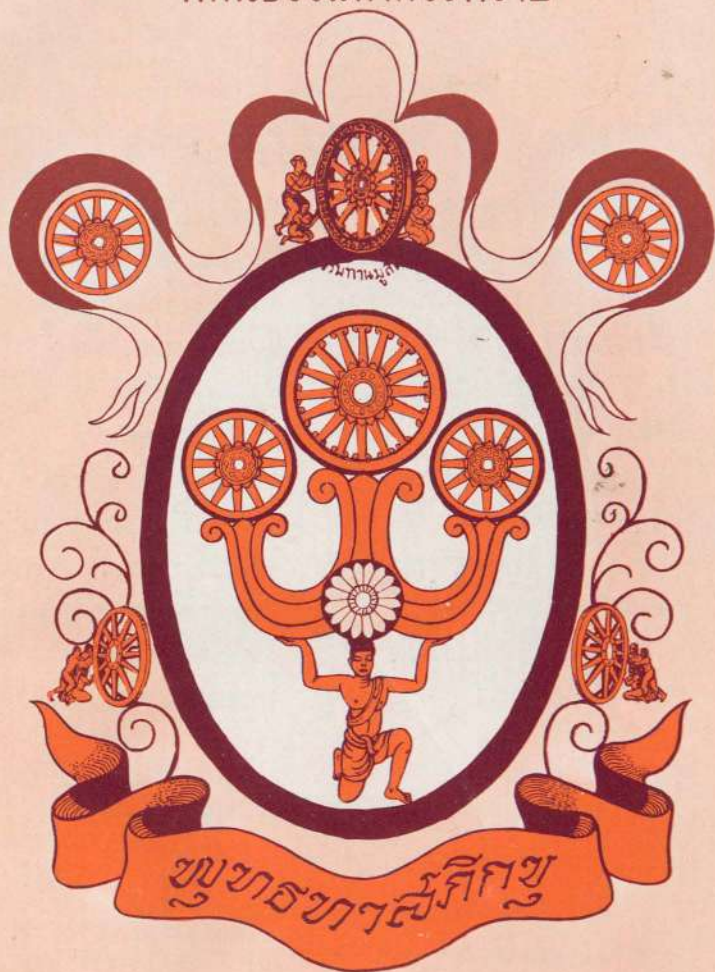

BIA-P. 2.3.1/3-21

ประมวลปรมัตถธรรม
ที่คนธรรมดาควรทราบ

ชุดหมอนล้อ อันดับ ๒๑

อุทิศนา

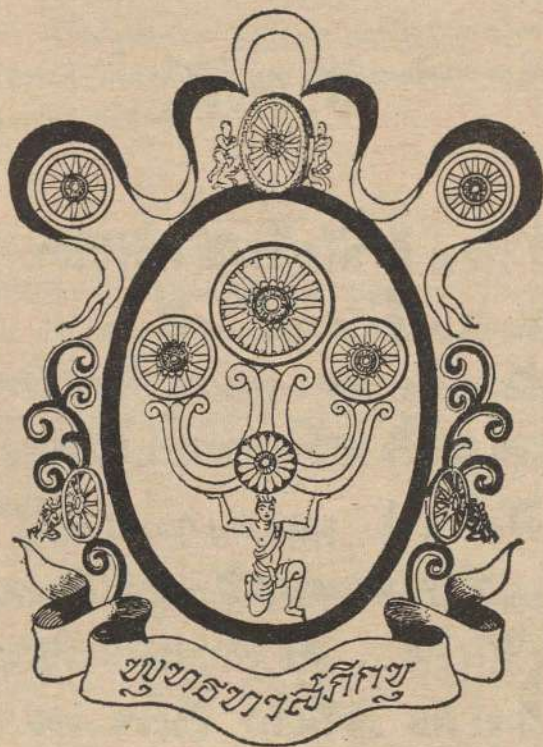
จักรธรรมะมาลัย	จะหมั่นทั่วทั้งชาติตรี
แผ่ธรรมะรังษี	ตามพระพทททรงประสงค์ ฯ
มีนหมายจะเสริมศาสน์	สถาปนโลกให้อย่าง
ปลอดภัยพินาศ, คง	เป็นโลกศชสถาพร ฯ
หากแล้งพระธรรมญาณ	อันธพาลกลีบร
จะครองโลกเป็นอากร	ให้แล้วสู่เสรีจันาน ฯ
จะทกขัณฑทงคินวัน	พิฆาตกนบมีประมาณ
ด้วยเหตุอหังการ	เข้าครองโลกวิโยคธรรม ฯ
บรรษัทพระพททองค์	จึงประสงค์ประกอบกรรม
ตามแนวพระธรรมนำ	ให้โลกผองผ่องพินัย ฯ
เผยแผ่พระธรรมทาน	ให้ไพศาลพิชิตชัย
แปดหมื่นสี่พันนัย	อุทิศทั่วทั้งชาติตรี ฯ

พ.ท.

๒๕๒๓

BIA-P.2.3.1/3-21

ประมวลปรมัตถธรรม
ที่คนธรรมดาควรรทราบ

ชุดหมอนล้อ อันดับ ๒๑

ศรัทธาบริจาค

ของผู้ปฏิบัติธรรมผู้หนึ่ง แห่งสวนอศมมุนิธิ
สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา บุษยาพระคุณท่านอาจารย์ฯ

มาฆบูชา ๕ มีนาคม ๒๕๒๘

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๑๓๐๐ เล่ม

ส. ค. ค.

๑) ปีใหม่มี สำหรับสี่ ท้ายแก่
มีชื่อในใจ ดวยปี คอรั้น
ทั้ง ขวด และจำนวน ล้วน เกินตัว
แต่คนชั่ว กลับคอยตด ด้ลดลง

๒) ปีชวดนี้ หมดลงกว่า 4 ปีนี้
ไม่ปี นจะหมดดี เพราะมีนลง
รู้ลึกแล้ว ละชั่ว, เพราะเป็นขม
สว: ๑๗ สจันไป ๗๗๗ ๗๗๗

พุทธคุณ สอนให้

คำปรารภ

การจัดทำพิมพ์นี้ขึ้นเมื่อสุดปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖
เพื่อที่จะได้เผยแพร่งานการศึกษานานาชาติให้แพร่หลาย
ยิ่งขึ้นต่อไป ส่วนนี้เองที่โลกเรา จะมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น
โดยลำดับ อันหมดสงสัย.

ที่มา: เริ่ม พิมพ์ฉบับที่ ๑ ของปีที่ ๑, แต่เขาสิ้นใจ
ก่อนพิมพ์ฉบับที่ ๑ นี้เองที่ สิ้นชีวิตลง สิ้นวัยร่วงโรย. ฉบับที่ ๒ ของ
พิมพ์ฉบับที่ ๑ นี้เอง เริ่ม ฉบับที่ ๒ นี้เองแล้ว และเริ่ม ฉบับที่ ๓
เสีย เมื่อเริ่มการพิมพ์ฉบับที่ ๒ นี้เอง เพราะขาด ฉบับที่ ๑ ของ
ปีที่ ๑ นี้เองพิมพ์ไม่ได้เลย. ฉบับที่ ๓ นี้เองที่พิมพ์จาก
กระดาษพิมพ์ เป็น ฉบับที่ ๓ ของปีที่ ๑ และ ฉบับที่ ๔
อันพิมพ์จาก ฉบับที่ ๑ และ ฉบับที่ ๒ ของปีที่ ๑ นี้เอง ฉบับที่ ๕
เริ่มที่ ๕.

พิมพ์ฉบับที่ ๑ ของปีที่ ๑ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น คือ การที่
คน มีความสนใจเป็นพิมพ์ที่ ๑ นี้เอง และมีการเคลื่อนไหว
ชีวิตที่ เป็นประโยชน์ แก่ตนและผู้อื่น อยู่ตลอดเวลา
นี้เอง และตลอดเวลา. ฉบับที่ ๒ นี้เองที่พิมพ์
ขึ้น ฉบับที่ ๓ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น ฉบับที่ ๔ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น
พิมพ์ ฉบับที่ ๕ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น และ ฉบับที่ ๖ นี้เอง.

ฉบับที่ ๖ ของปีที่ ๑ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น ฉบับที่ ๗ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น
กตเวทิต์ ฉบับที่ ๘ ของปีที่ ๑ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น ฉบับที่ ๙ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น
นี้เอง; ฉบับที่ ๑๐ ของปีที่ ๑ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น ฉบับที่ ๑๑ นี้เองที่พิมพ์ขึ้น

ประมวลปรมัตถธรรม ที่คนธรรมดาควรทราบ.*

การที่ชวนมานั่งพูดกันบนนี้ ก็ด้วยความประสงค์ เป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือได้นั่งตามธรรมชาติ นั้นเอง ให้ เป็นการง่ายแก่การที่จะศึกษาธรรมะ และ เป็นการง่ายแก่การที่จะมีพุทธานุสสติ คือการระลึกนึกถึงพระพุทธรเจ้า. เมื่อ นั่งกันตามธรรมชาติอย่างนี้ ผู้ที่รู้เรื่องที่อยู่แล้ว ย่อมมีความรู้สึกเป็นพุทธานุสสติขึ้นมาโดยอัตโนมัติ ก็อนึกถึง ข้อที่ พระพุทธรเจ้าประสูติกลางพื้นดิน, ตรัสรู้ก็กลางพื้นดิน,

---

*อบรมที่โรงเรียนธรรมชาติ สวนโมกข์ ๔ ก.พ. ๒๒

นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน ปทุมวัน
ประสานมิตร และวิทยาลัยครูพระนคร

สั่งสอนอยู่ตลอดเวลาที่กลางพื้นดิน, จนกล่าวได้ว่า พระไตรปิฎกมีกำเนิดอยู่กลางพื้นดิน; แล้วในที่สุดพระพุทธเจ้าก็ปรินิพพานกลางพื้นดิน, นี้ขอให้คิดถึงข้อนี้ก่อน. เรามาทหาโอกาสนั่งกลางดิน เพื่อเกิดพุทธานุสสติกันเสียอีกส่วนหนึ่ง นอกออกไปจากการศึกษา.

การศึกษาธรรมะเป็นเรื่องศึกษาธรรมชาติ.

ที่นี้ เมื่อพูดถึงการศึกษา ก็ขอให้มองเห็น ว่า เรื่องของธรรมะ นี้ ไม่มีอะไรมากไปกว่าเรื่องธรรมชาติ. ธรรมชาติในความหมายภาษาไทยเรา นี้ ถ้าเข้าใจธรรมะทั่วถึงมองเห็นพร้อมกันทั้งหมด เราก็พอที่จะกล่าวสรุปให้เป็นเค้าโครงได้ว่า ธรรมะนั้นคือธรรมชาติใน ๔ ความหมาย :-

ความหมายที่หนึ่ง คือ **ตัวธรรมชาติ** หรือ ปราภฏ-
การณตามธรรมชาติทั้งหลายนี้ เป็นธรรมในความหมาย
ที่หนึ่ง.

ความหมายที่สองกฎของธรรมชาติ ที่มีอยู่ใน
ธรรมชาติทั้งหมดนั้น กฎเหล่านั้นก็เรียกว่า ธรรม, และจัด

ให้เป็นความหมายที่สอง; เมื่อเรียกในภาษาบาลี เรียกว่า
ธมฺมเฉยๆ หรือธัมมะ แล้วเรียกในภาษาไทยสั้นๆ ว่า ธรรม.

ความหมายที่สาม หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ
คือธรรมชาติบังคับให้ต้องทำหน้าที่ ให้ถูกต้องตามกฎของ
ธรรมชาติ; ไม่อย่างนั้นจะต้องตาย หรือจะไม่ได้รับ
ประโยชน์ที่ต้องประสงค์. นี่แหละหน้าที่ตามกฎของ
ธรรมชาติ; นี้ก็เรียกว่าธรรมอีก.

ความหมายที่สี่ สิ่งสุดท้าย คือ ผลที่เกิดจากการทำ
หน้าที่ ออกมาเป็นอย่างไร ถูกใจหรือไม่ถูกใจที่สุดแต่แท้ก็
เรียกว่า ผลได้เหมือนกัน ผลเหล่านี้ก็เรียกในภาษาบาลีว่า
ธมฺม หรือ ธรรมคำเดียวอีก.

เพราะฉะนั้น ขอให้ช่วยจำหลักกว้างๆ เบื้องต้น
เหล่านี้ไว้ให้ดี และต้องให้เข้าใจด้วย แล้วต่อไปก็จะศึกษา
ธรรมะที่ยิ่งเหลือได้ง่ายที่สุด.

ถ้าเราจับใจความสำคัญได้แล้ว มันก็ง่ายที่จะศึกษา
ต่อไป. ฉะนั้นคำว่า “ธรรม” ในภาษาไทย หรือ “ธมฺม”
ในภาษาบาลี- เสด็จถึงสิ่งทั้งสี่คือ *ตัวธรรมชาติ* ทั้งหลายที่

ปรากฏอยู่^๕อย่างหนึ่ง, แล้ว *กฎของธรรมชาติ* ที่สังกต^๖อยู่
ในธรรมชาติ^๗ทั้งหลาย^๘นั้น ก็ความหมายหนึ่ง, แล้วก็ *หน้าที่*
ตามกฎของธรรมชาติ ^๙นั้น ก็ความหมายหนึ่ง, แล้ว *ผลจาก*
หน้าที่ *กระทั่งบรรลุมรรค ผล นิพพาน* ^{๑๐}นี้ ก็เรียกว่า *ผล*
ตามหน้าที่ ^{๑๑}นี้ ก็ความหมายหนึ่ง.

ถ้าท่านเป็นนักภาษา, ภาษาศาสตร์^{๑๒}นะ ก็จะมอง
เห็นได้เองว่า คำคำ^{๑๓}นี้คือคำว่า *ธรรม* ในภาษาไทยที่มาจาก
ภาษาบาลีว่า *ธมฺม*^{๑๔}นี้ เป็นคำพิเศษเหลือประมาณ;
“เหลือประมาณ” ในที่^{๑๕}นี้หมายความว่า ไม่อาจจะแปลเป็น
ภาษาอื่นในโลกปัจจุบัน^{๑๖}นี้ได้. ถ้าแปลออกไปเป็นภาษา
อื่นคำใดคำหนึ่ง มันกินความไม่หมด เลยยอมแพ้.

เดี๋ยว^{๑๗}นี้ไม่มีกรพยายามที่จะแปลคำว่า *ธรรม*นี้ เป็น
ภาษาอังกฤษหรือภาษาอะไรอีกแล้ว ก็ได้ใช้คำว่า “*ธรรม*”
นี้เอง บรรจุเข้าไปในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ เป็นต้น;
แม้ภาษาอื่น ๆ ก็พลอยใช้ตาม. ขอให้ทราบไว้ด้วย; เดี่ยว
ไปเกิดฝรั่งเขาถามว่า คำว่า “*ธรรม*” คืออะไร? เราก็คงจะ
ตอบออกไปคำใดคำหนึ่ง แล้วมันจะได้ความหมายแคบ
นิดเดียว, แล้วก็เหมือนกับลูกเด็ก ๆ พูดเช่นว่า *ธรรมะ*คือ

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า; อย่างนั้นมันอยู่ในระดับลูกเต๋กๆ
ก็เรียนจากหนังสือในโรงเรียน.

ถ้าเป็น นักศึกษาธรรมดาโดยแท้จริง มันก็ต้อง
หมายถึง ๔ อย่าง อย่างที่ว่ามาแล้วนั้น. ภาษาบาลีมันเป็น
อย่างนี้ : คำว่า ธรรม หมายถึง ตัวธรรมชาติ หมายถึง
กฎของธรรมชาติ หมายถึง หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ
หมายถึง ผลอันเกิดจากหน้าที่นั้นๆ.

ถ้าเราเข้าใจคำ ๔ คำนี้เราจะมองเห็นได้เองเหมือน
กัน ไม่ต้องมีใครบอก ว่ามันเล็งถึงสิ่งทุกอย่าง, ทุกสิ่งเลย,
ทุกสิ่งที่มีมนุษย์จะรู้จักได้; หรือที่มีมนุษย์ยังไม่เคยรู้จักก็ตาม
ใจ มันไม่พ้นออกไปจากความหมายของคำว่าธรรมนี้เพียงคำ
เดียว. นั่นแหละ ธรรมหมายถึงทุกสิ่ง อย่างนี้ ให้เข้าใจ
อย่างนี้ไว้ก่อน; แล้วก็ค่อยเกิดความสงสัยขึ้นมาตามลำดับ
ว่าธรรมมันหมายถึงทุกสิ่ง มากเหลือประมาณอย่างนี้ แล้ว
เราจะศึกษาไหวหรือ? จะปฏิบัติไหวหรือ? ยังอาจจะเกิด
ความสงสัยขึ้นมาอย่างนี้.

ที่นี้ ก็มีหลักอย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เอง
ว่า ที่เราจะต้องศึกษากันนั้น มันเป็นส่วนน้อย คือ

ส่วนที่จำเป็นสำหรับจะดับความทุกข์เท่านั้น นอกนั้น
 ไม่ได้ศึกษา หรือไม่ได้เอามาสอนด้วยซ้ำไป. ท่านเปรียบ
 อุปมาว่า *ธรรมะที่ตรัสรู้* คือ ที่ทรงทราบนั้น *เท่ากับใบไม้
 ทั้งป่า* แล้วที่เอามาสอน *เท่ากับใบไม้กำมือเดียว*. นี้เรา
 นั่งตรงันมันสะดวก ในการที่จะคำนวณดูว่า “ใบไม้กำมือ
 เดียว” กับใบไม้หมดทั้งป่านี้ มันต่างกันสักเท่าไร? เหลือวู
 ไปรอบๆ ซิ ว่าป่าทั้งป่านั้นมีใบไม้เท่าไร? เอามาสอน
 กำมือเดียวเท่าที่จำเป็น ที่พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า *เงื่อนไข*
 ต้นของพรหมจรรย์ คือ เรื่องดับทุกข์โดยตรง.

ทีนี้ เมื่อได้ แบ่งธรรมะออกเป็น ๔ อย่าง ซึ่ง
 ขอร้องให้ช่วยจำให้แม่นยำ, ให้เข้าใจให้แจ่มแจ้ง สำหรับ
 เป็นทุน เพื่อศึกษาธรรมะต่อไปข้างหน้า. เราก็ดูให้มันมี
 ลักษณะกำมือเดียว คือไม่ทั่วไปทั้งสากลจักรวาล : คือจักรวาล
 นั้นมีมาก ไม่รู้จักหมื่นกัพันจักรวาล; ทีนี้ เราก็มารู้ *กำมือ
 เดียว* โดยเทียบส่วนกันก็คือ *ดูธรรมะในตัวเรา*. นี้ก็
 เป็นหลักพระพุทธศาสนา อย่างหนึ่งว่า ถ้าจะศึกษาธรรมะ
 ขอให้ศึกษาจากภายในตัวคนนั่นเอง; มันเข้ากันกับที่

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า โลกทั้งหมด กิเลส, เหตุให้เกิด
 โลก กิเลส, ความดับไม่เหลือแห่งโลก กิเลส, ทางปฏิบัติให้ถึง
 ความดับไม่เหลือแห่งโลก กิเลส, ตถาคตบัญญัติว่ามีอยู่ใน
 ร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง แต่ที่ยังเป็น ๆ ก็ยังมีสัญญา
 และใจ.

หมายความว่า ร่างกายที่ยังเป็น ๆ แม้อยาวสักว่า
 ประมาณวาหนึ่ง ในนั้นมีเรื่องโลกทั้งหมด เรื่องเหตุ
 ให้เกิดโลกทั้งหมด เรื่อง ความดับไม่เหลือแห่งโลกทั้ง
 หมด และ หนทางแห่งความดับไม่เหลือทั้งหมด;
 เพราะฉะนั้น ร่างกายคนนั้นแหละ จะเป็นห้องเรียน. ถ้า
 ถ้อยตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ต้องเอาร่างกายเป็นห้อง
 เรียน; ไม่ใช่ห้องสมุดหรือชั้นเรียนเป็นห้องเรียน. ห้อง
 สมุดใหญ่โตมากมายในโลกรวมกัน ก็ไม่อาจจะใช้เป็นห้อง
 เรียน ที่ได้ผลเต็มตามความหมายได้; ต้องใช้ร่างกายที่ยาว
 ประมาณวาหนึ่งนี้เป็นห้องเรียน. ^{นี้}ก็คือ ศึกษาทุกอย่าง
 จากร่างกาย.

ฉะนั้น วันนั้นก็อยากจะพูดทุกเรื่อง ที่เป็นเบื้องต้น,
ที่เป็นหลักเบื้องต้น ที่จะศึกษารวมะในชั้นแท้จริง ที่เขา
เรียกว่าปรมัตถะ ชาวบ้านชอบเรียกว่าพระปรมัตถ์; ถ้า
เรื่องชั้นปรมัตถ์แล้วก็ เป็นเรื่องที่จริง แล้วที่ที่สูง ที่ลึกซึ้ง
วันนั้นจะพูดถึงเรื่องปรมัตถ์ โดย ประมวลเอาหัวข้อเรื่อง
ปรมัตถ์นั้นมาอธิบายให้ฟังชั่วการบรรยายครั้งหนึ่ง.

ธรรม ๔ ความหมายคู่ได้จากร่างกาย.

เมื่อได้กล่าวลักษณะของธรรม ๔ ความหมาย แล้ว
ก็ให้ดูส่วนที่สำคัญที่สุด ที่เราอาจจะเข้าใจได้ จากร่างกายเรา
เองก่อน. คุณงามมองเห็น รู้สึกว่า เราคนคนหนึ่ง มี
ก็คือตัวธรรม ในความหมายแรก, คือตัวธรรมชาติ : ร่าง
กายของเราประกอบไปด้วยผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น
กระดูก แล้วแต่เขาจะแยก เป็น ๓๒ อากาโร ในส่วนร่างกาย,
แล้วก็มีส่วนที่เป็นจิตใจ เป็นความรู้สึกเป็นสิ่งลึกลับชนิด
หนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ที่ร่างกายนี้.

เดี๋ยวเราก็จะพูดแยกกันดู : นี้ธรรมชาติส่วนที่เป็น
วัตถุเป็น ร่างกาย ก็อยู่ในกายเรา, ส่วนที่เป็น จิตใจ ความ
รู้สึกนึกคิดได้ ก็รวม อยู่ในร่างกายเรา; นี้คือ ธรรมะ

ความหมายที่หนึ่ง คือ ตัวธรรมชาติ คือ ปรากฎการณ์ของธรรมชาติ.

ทุกคน จึงทำความเข้าใจแก่ร่างกายของตน ว่ามันเป็นตัวธรรมชาติ, เป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติ, เป็นร่างกายกับจิตใจ ที่มีอยู่อย่างทำหน้าที่สัมพันธ์กันไปวันหนึ่ง ๆ. ^๕นี่คือ ตัวธรรมชาติ. ^๕นี่ธรรมในความหมายที่หนึ่ง คือตัวเนื้อตัวของเรา ถ้าไปศึกษาธรรมในความหมายที่อื่น นอกไปจากนั้น ก็เรียกว่า โง่ นั้นแหละ. ขอยกยัพุกคำหยาบ ๆ; เพราะว่ามันคือตัวคนนั้นเอง.

ที่^๕นี้ ธรรมในความหมายที่สอง คือ กฎของธรรมชาติ ก็หมายความว่าในเนื้อหนัง ร่างกาย จิตใจ ชีวิต ของเราทั้งหมดนี้ มันมีกฎของธรรมชาติสิงอยู่ ครอบงำอยู่ ควบคุมอยู่ ปรุงแต่งอยู่ ผลักไส บันดาลให้เป็นไปตามกฎ; ฉะนั้น ^๕ทุก ๆ อย่างในร่างกายของเรา^๕ ทั้งส่วนที่เป็นร่างกาย และเป็นส่วนจิต ทุกส่วนมันอยู่ใต้กฎของธรรมชาติ. มัน^๕เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่ร่างกายมันจะเกิดขึ้น และตั้งอยู่ หรือเปลี่ยนไป, ที่ความคิดมันจะเกิดขึ้น แล้วก็เปลี่ยนไป แล้วก็หยุดลง แล้วก็เกิดใหม่ อะไรทุกอย่างแหละ.

เข้าใจว่าคงจะมองเห็นได้ด้วยตนเอง ว่ามัน เป็นไป
 ตามกฎของธรรมชาติ : บางอย่างมนุษย์ก็รู้สึก, บางอย่าง
 ก็ไม่รู้สึกหรือควบคุมไม่ได้. นี่เช่นร่างกายมันทำหน้าที่
 ของมันอย่างน่าประหลาดมหัศจรรย์ที่สุด; ก็ไปศึกษาดูเอา
 เองจากเรื่องราวอันละเอียดของเรื่องส่วน ๆ ของร่างกายแต่ละ
 ส่วน. แม้แต่ส่วนระบบการหายใจ ระบบย่อยอาหาร ทุกๆ
 ระบบ; มันไม่รู้ที่ระบบในร่างกายนี้ ล้วนแต่ประหลาด
 นามหัศจรรย์ ซึ่งมนุษย์ทำไม่ได้ แต่ธรรมชาติมันทำได้;
 แล้วธรรมชาติมัน บังคับให้เป็นไปตามกฎ : คือเกิดขึ้น
 มาตามกฎ เป็นอยู่ตามกฎ เป็นไปตามกฎ มันก็กฎธรรมชาติ
 ก็มีอยู่ในตัวธรรมชาตินั่นเอง.

เมื่อเราจะศึกษาเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์แล้ว ไม่
 ต้องศึกษาออกไปนอกตัว. ธรรมชาติทั่วสากลจักรวาล
 มันก็มีกฎของธรรมชาติ ควบคุมอยู่ทั่วสากลจักรวาล; เรา
 ไม่สนใจเพราะเราไม่ต้องการเรื่องนั้น ยกเรื่องนั้นไว้เป็น
 หน้าที่ของคนพวกอื่น หรือเวลาอื่นที่เขาจะสนใจเรื่องนั้น.
 เดี๋ยวนี้เราจะสนใจเรื่องธรรมะ เราก็กินดู กฎของธรรมชาติ
 เท่าที่มันสิงสถิตอยู่ในคนแต่ละคน ที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้

มันบังคับอะไรบ้าง? ในลักษณะที่เป็นกฎตายตัวอย่างไร? ถ้าเรามองเห็นอันนี้ ก็เรียกว่า วัชรธรรมในความหมายที่สองว่ามีอยู่ในเรา ในเมื่อความหมายที่หนึ่ง ก็คือตัวเรานั้นเอง, ในความหมายที่สอง ก็คือมันมีบังคับอยู่ในตัวเรา.

ที่^๕ ธรรมในความหมายที่สาม คือ หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ หมายถึงตัวหน้าที่. คน^๕ทั้งคน ก็มีหน้าที่ที่จะต้องทำ อย่างรวมกันเป็นคนคนหนึ่ง ซึ่งเราก็ทราบดีว่าเราต้องทำอะไรบ้าง? ที่มันสำคัญที่สุด ก็จะต้องหาอาหารกิน ต้องกินอาหาร ต้องบริหารร่างกาย ให้อยู่ในสภาพที่พอทนได้ หรือพอสบาย. ที่มันเป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งๆ ของร่างกาย มันก็ทำหน้าที่ของมัน เช่นหัวใจสูบฉีดโลหิต ปอด^๕สูบฉีดลมอย่างนี้, หรือแม้ที่สุดแต่ตัวโลหิต^๕ที่จะมองไม่เห็นตัวมัน มันก็มีหน้าที่ที่ทำงานตามหน้าที่ของตัวโลหิตขาว ตัวโลหิตแดง, เซลล์^๕ทุกๆ เซลล์มันก็มีหน้าที่ตามหน้าที่ของมันทุกๆ เซลล์^๕ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนคนหนึ่ง. นี้เรียกว่า หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติมีแก่ทุกส่วน^๕ของร่างกาย และทั้งกลุ่ม^๕ของร่างกาย ที่เรียกว่าเป็นคน^๕ๆ หนึ่งนั้น. เราดูหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ มันก็ยัง

ต้องดูที่คนที่ยาวประมาณวาหนึ่ง, ดูไปให้ทั่วถึง ยิ่งเข้าใจ
ได้มากเท่าไรยิ่งดี.

ที่^๕นี้ ใน ความหมายที่^๕สี่ คือ ผลอันเกิดจากหน้า^๕ที่
ก็ดูเถอะ ที่ร่างกายนั้นแหละมันมีผลอย่างไร? สบายดีหรือ
ไม่สบายดี? จิตใจปกติดี หรือถ้าเราทำหน้าที่ทางจิตใจ ก็ว่า
จิตใจได้ผลเป็นความสุข เป็นความสงบหรือไม่? ผลทาง
วัตถุเป็นอย่างไร? เรามีทรัพย์สมบัติอย่างไร? ผลทางร่างกาย
เรามีร่างกายอย่างไร? เป็นที่พอใจหรือไม่? ทางจิตใจเรามี
หน้าที่อย่างไร? ได้ผลเป็นที่พอใจหรือไม่?

ที่^๕นี้ พุทธะบุลงไปเดี่ยว^๕นี้ ก็ว่าการที่ท่านทั้งหลาย
มาเพื่อศึกษาธรรมะ ที่^๕นี้ เดี่ยว^๕นี้ ก็ว่ามัน เป็นหน้าที่ที่จะ
ต้องทำตามกฎของธรรมชาติ ก็จะมาศึกษาเรื่องของ
ธรรมชาติในส่วนจิตใจ ที่เราเรียกกันว่าพระธรรม นั้นให้
เข้าใจ, แล้วเอาไปปฏิบัติได้ เพื่อได้รับผลดี. นี้ก็เรียกว่า
หน้าที่ที่มากหาความรู้ทางธรรมะ นั้นมันเป็นหน้าที่; ใต้ไป
แล้วก็ต้องปฏิบัติมันก็เป็นหน้าที่. ฉะนั้นหน้าที่มันก็มาก
เหลือเกิน จนเรียกว่าจะจรรยาการกันไม่ค่อยไหว; ก็ทำไป
ตามทีรู้สึกได้ก็แล้วกัน. แล้วก็มีผลเกิดขึ้นอย่างไร ก็ขอ

ให้รู้. เราทำผิดเกี่ยวกับร่างกาย มันก็มีโทษเกิดขึ้นทางร่างกาย แม้ทำผิดเกี่ยวกับปัจจัยเครื่องอาศัยของร่างกายเราก็เตือนรื้อนเรื่องเศรษฐกิจไม่ดี อย่างนี้เป็นต้น.

ฉะนั้นขอให้มองเห็นธรรมใน ๔ ความหมาย คือทั้งหมดนั่นเอง ในร่างกาย จนมองเห็นจริงๆ นี่จึงเรียกว่าไม่อาศัยห้องสมุด, ไม่อาศัยห้องเรียนในมหาวิทยาลัย เพราะมันอาศัยไม่ได้. เรียนธรรมะเรียนจากร่างกาย ที่ยาวประมาณวาหนึ่งที่ยังเป็น ๆ; เอาคนตายมาเรียนก็ไม่ได้ เพราะมันไม่มีเรื่องของความรู้สึก เกี่ยวกับสุขกับทุกข์อะไรเลยในคนตาย; ฉะนั้นต้องเรียนในคนเป็น ๆ ที่ยังรู้สึกคิดนึกได้ จนกระทั่งพบธรรมะทั้ง ๔ ความหมาย อย่างเพียงพอแก่การศึกษาของตน ๆ.

**ต้องศึกษาธรรมะเพื่อปฏิบัติให้ถูกต้อง
และไม่มีทุกข์.**

เอา, ที่นี้ ก็จะคู่ต่อไป อาจจะมีคนสงสัยขึ้นมาว่า
เมื่อเราเป็นธรรมะอยู่เองแล้ว, มีธรรมะถึงขนาดนี้อยู่ใน

ร่างกายนี้แล้ว, จะไปเรียนธรรมะ ปฏิบัติธรรมะกันทำไม
 อีกให้มันเห็นคเห็นน้อยเปล่าๆเล่า? ใครกำลังสงสัยอย่างนี้
 บ้าง? เมื่อ^๕ทง^๕เนื้อทง^๕ตัวมันคือธรรมะ ในฐานะที่เป็นตัว
 ธรรมชาติ เป็นกฎธรรมชาติ เป็นหน้าที่ตามธรรมชาติ
 เป็นผลจากหน้าที่ตามธรรมชาติ มัน^๕เป็น^๕อยู่^๕ใน^๕เนื้อ^๕ใน^๕ตัว
 แล้วจะไปศึกษาธรรมะกันทำไมอีก? ปฏิบัติธรรมะกันทำไมอีก
 เมื่อมันมีอยู่แล้วมัน^๕เป็น^๕อยู่^๕แล้ว?

ถ้าสงสัยอย่างนี้ ก็ไป^๕คุ^๕ให้^๕ดี^๕ ว่าเรายังไม่รู้ส่วนที่
 เป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง จน^๕ว่า^๕ความ^๕ทุก^๕ข์^๕มี^๕ได้
 เกิดขึ้นเลย ไม่^๕อาจ^๕เกิด^๕ขึ้น^๕เลย^๕ นั้น^๕จึง^๕จะ^๕พอ^๕; หรือเราอาจ
 จะ^๕รู้^๕ อาจ^๕จะมี^๕ อาจ^๕จะ^๕เป็น^๕อยู่^๕แล้ว^๕ แต่^๕ว่า^๕มัน^๕ไม่^๕มี^๕ความ^๕รู้^๕ที่
 ถูก^๕ต้อง^๕ใน^๕ส่วน^๕ที่^๕เป็น^๕หน้า^๕ที่^๕ จึง^๕ไม่^๕สามารถ^๕ดำรง^๕ชีวิต^๕นั้น^๕ไว้
 ใน^๕ลักษณะ^๕ที่^๕ถูก^๕ต้อง^๕ คือ^๕ไม่^๕มี^๕ความ^๕ทุก^๕ข์^๕ ไม่^๕มี^๕บ^๕ั^๕ญ^๕หา^๕.

ถ้ายัง^๕รู^๕สึก^๕เป็น^๕ทุก^๕ข์^๕และ^๕มี^๕บ^๕ั^๕ญ^๕หา^๕อยู่^๕ ก็^๕แปล^๕ว่า
 ความ^๕รู้^๕ใน^๕การ^๕ปฏิบัติ^๕หน้า^๕ที่^๕นั้น^๕ มัน^๕ยัง^๕ไม่^๕พอ^๕, หรือ^๕ว่า
 มัน^๕ไม่^๕ถูก^๕ต้อง^๕ตาม^๕กฎ^๕ของ^๕ธรรม^๕ชาติ^๕; ดังนั้น^๕มัน^๕จึง^๕มี^๕ความ^๕
 ทุก^๕ข์^๕ หรือ^๕มี^๕บ^๕ั^๕ญ^๕หา^๕เหลือ^๕อยู่^๕. ฉะนั้น^๕ถ้า^๕ใคร^๕มี^๕บ^๕ั^๕ญ^๕หา^๕เหลือ^๕
 อยู่^๕ มี^๕ความ^๕ทุก^๕ข์^๕เหลือ^๕อยู่^๕อย่าง^๕ใ^๕ต^๕อย่าง^๕หนึ่ง^๕ แล้ว^๕ก็^๕รีบ^๕ทุ^๕ใน^๕

ส่วนนี้ ว่าเรามั่นขาดความรู้ ในส่วนที่เป็นหน้าที่ที่จะต้อง
ประพฤติปฏิบัติ จนกระทั่งว่าไม่มีความทุกข์ ไม่มีปัญหา
เหลืออยู่เลย.

ควรจะคิดในทำนองคำนึงคำนวณดูเสียด้วยเลย ว่า
เราศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย จบการศึกษาถึงขนาดที่ไม่รู้
จะสอนกันอย่างไรอีกแล้ว มันยังไม่พออีกหรืออย่างไร จึงมา
ต้องศึกษาธรรมชาติอีก? ช่วยคิดกันในข้อนี้ให้มาก ว่าการ
ศึกษาในโลกทุกๆ ระบบ ที่มันมีอยู่ มันก็มากมาย,
แล้วเราก็สอนเราก็เรียน เป็นปริญญาเอกในแขนงหนึ่งๆ
แล้ว ไม่มีอะไรจะเรียนในแขนงนั้นแล้ว ทำไมมันยังไม่พอ
อีกหรืออย่างไร ที่จะต้องมาเรียนธรรมชาติกันอีก?

นี้ก็ขอให้ดูขอให้มองเห็น ว่ามันคนละเรื่องกัน
ที่ชาวบ้านชาวโลกเขาทำกันนั่นมันเป็นเรื่องทางวัตถุ ทาง
ร่างกายเสียมากกว่า คือมันไม่ค่อยจะเป็นเรื่องทางจิตใจมัน
เป็นเรื่องทางวัตถุซึ่งให้ผลไปตามแบบของวัตถุ, แล้วเป็นที่
ตั้งแห่งความหลงใหลของคน. คนหลงใหลในผลทาง
วัตถุ ก็ลงทุนกันคว่ำศึกษาเล่าเรียน ก้าวหน้าเรื่อยไม่มีที่

สิ้นสุด มันจะก้าวหน้าไปเรื่อย จนกระทั่งว่าเรื่องไปโลก
พระจันทร์นี้ เป็นเรื่องของเด็กกอมมือไปในที่สุด ก็มันจะ
ทำอะไรได้มากกว่านั้น; แต่แล้วเรื่องมันก็ไม่จบ มันไม่
ทำให้มนุษย์มีความสงบสุขเป็นปกติ มีสันติภาพได้.
ขอท้าทายไว้อย่างนี้ ช่วยเป็นพยานด้วย อาตมาขอท้าทายไว้
อย่างนี้.

ต้องศึกษาทั้งทางวัตถุจิตใจให้พอดีกัน.

เดี๋ยวนี้อย่างที่เห็นกันอยู่ แล้วก็พูดกันอยู่ทั่วไป
มนุษย์ก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างสุดเหวี่ยง จนสมัครเรียก
กันเองว่า สัตว์เศรษฐกิจแล้ว, เป็นสัตว์เศรษฐกิจแล้ว;
แต่เศรษฐกิจอันใหญ่หลวงนั้น มันก็ไม่ช่วยให้มนุษย์มีความ
ปกติสุขสงบสุขได้.

ฉะนั้นความเป็นสัตว์เศรษฐกิจนั้น มันก็เป็นของ
ไร้ความหมาย คือเราจะถือว่ายังไม่เป็นมนุษย์ ยังเป็นสัตว์
เศรษฐกิจนั้น ยังไม่ใช่มนุษย์ ยิ่งก้มหน้าก้มตา หลับหู
หลับตา หลงใหลอยู่แต่ในเรื่องของเศรษฐกิจ แล้วก็ไม่ว่า
จะเอาชนะปัญหาทางเศรษฐกิจ; มีปัญหาทางเศรษฐกิจ

เพิ่มขึ้นทุกทีจนไม่มีหวังว่าจะหมดสิ้นไป. นี่คือความที่ยัง
ไม่ได้เป็นมนุษย์ เป็นเพียงสัตว์เศรษฐกิจ.

ที่เรียกว่า สัตว์การเมือง ก็เหมือนกันแหละ สัตว์
สังคมก็เหมือนกันแหละ; มันไปมัวแต่ลุ่มหลงอย่างหลับหู
หลับตาจนเวียนอยู่ที่นั่น ไม่ออกมาเป็นผล คือความสงบสุข
ของมนุษย์ได้เลย. นี่การศึกษาเดียวกัน ในโลกปัจจุบันนี้
มันก็ ไม่ได้มีอะไรที่ออกไปนอกวง ของเรื่องเศรษฐกิจ
เรื่องการเมือง เรื่องสังคมเรื่องวัตถุทั้งนั้น.

นั่นแหละ มันเป็นคำตอบที่ว่า ทำไมเราจึงมาศึกษา
ธรรมะกันอีกส่วนหนึ่ง. พุทให้มันง่ายให้มันสั้นก็คือว่า
เรารู้แต่เรื่องทางวัตถุ หรือทางร่างกายนั้นมันไม่พอ มัน
ไม่ทำให้มีความสุขได้; เพราะเรื่องสุขเรื่องทุกข์
เรื่องอะไรนี้ มันอยู่ที่จิตใจ. เราจะ ต้องมีความรู้และการ
กระทำที่ถูกต้อง ที่เกี่ยวกับจิตใจ จิตใจจึงจะสงบสุข
แล้วมนุษย์ก็จะเป็นสุข แล้วก็ทนอยู่ได้ หรือเรียกว่าไม่ต้อง
ทน; ถ้าว่าจิตใจมันไม่สงบสุข แม้ร่างกายมันจะสมบูรณ์
อย่างไร มันก็ยังมีทุกข์.

ฉะนั้น เราเห็นได้ช่วยตนเองแหละ ว่า ความ
 ก้าวหน้าในทางวัตถุนั้น ไม่มีวันที่จะทำให้โลกนี้มี
 สันติภาพหรืออยู่กันอย่างสงบสุขได้, มีแต่ทำแล้วร้อง,
 ทำแล้วร้อง, ทำแล้วร้อง, อย่างไม่มีจุดจบในเรื่องทาง
 วัตถุ; แล้วก็จะต้องมาคิดกันใหม่ว่า เรื่องทางจิตใจ
 มันมีส่วนสำคัญอยู่ จะเรียกว่าครึ่งหนึ่ง หรือเกินครึ่ง มัน
 ก็แล้วแต่ใครจะมองเห็น. บางคนให้ความสำคัญแก่เรื่อง
 ทางวัตถุมากเกินไป จนไม่ค่อยสนใจกับเรื่องทางจิตใจ;
 บางคนก็ให้ความสำคัญแก่เรื่องทางจิตใจมากเกินไป จนไม่
 ให้ความสำคัญแก่เรื่องทางวัตถุ; แต่ว่าพวกหลังนี้มีน้อย
 มาก หาดูยากมาก เพราะว่าแทบจะทั้งโลกนี้ มันไปเป็น
 ทาสของวัตถุเสียหมดแล้ว. แต่แล้วความจริงหรือความ
 ถูกต้องนั้น มันไม่ได้อยู่ที่นั่น มันต้องอยู่ที่ให้ความสนใจ
 แก่เรื่องทางวัตถุและเรื่องทางจิตใจ อย่างพอกๆกัน คือ
 ถูกสัดส่วนหรือสมส่วนกัน ตามหลักของพุทธศาสนา ซึ่ง
 ไม่ใช่วัตถุนิยม ไม่ใช่สมโนนิยม โดยส่วนเดียว; แต่มัน
 อยู่ที่ความถูกต้อง เรียกว่าสัจนิยม ธรรมนิยม สัมมานิยม
 อะไรก็ได้ ก็มันอยู่ที่ความถูกต้องระหว่างสิ่งทั้งสองนั้น.

พุทธศาสนานิยมความถูกต้องระหว่างวัตถุกับจิตใจ ฉะนั้นเราจึงต้องศึกษาทั้ง ๒ เรื่อง แล้วเราก็จะพบความถูกต้องในระหว่างสิ่งทั้งสอง; ฉะนั้นเรื่องขว^๕เรื่องช้าย^๕นี้ ไม่ต้องเอามาพูดถึง มันเป็นเรื่องบ้าสุดเหวี่ยง เรื่องที่ถูกที่จริงมันต้องอยู่ในระหว่างกลาง : เอาขว^๕มาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้, เอาช้าย^๕มาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้, แล้วมันอยู่ตรงกลางอย่าง^๕นี้ จึงจะเป็นธรรมะตามหลักของพระศาสนา.

นี้ก็เรียกว่า รู้ความจริงของสิ่งทั้งปวง; สิ่งทั้งปวงก็คือธรรมะอย่างที่ว่ามาแล้ว ใน ๔ ความหมาย^๕นี้เอง จึง ต้องรู้เรื่องธรรมชาติ, รู้เรื่อง กฎของธรรมชาติ, รู้เรื่อง หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ, รู้เรื่อง ผลอันเกิดจากหน้าที่^๕นั้นอย่างถูกต้อง, มันก็พอแล้ว ที่จะปฏิบัติให้มันถูกต้อง ได้รับผลที่ควรจะได้รับและอย่างเพียงพอ.

อตมาได้พูดว่า ผลที่ควรจะได้รับ นะ ช่วยสังเกตดูให้ดีด้วย ว่า ได้พูดว่า "ผลที่ควรจะได้รับ" ก็หมายความว่า มันไม่ใช่ผลทั้งหมดทั้งสิ้น ก็ไม่ใช่ผลของไปไม้ทั้งป้า; แต่ว่าเป็นผลของไปไม้กำมือเดียว คือ เท่าที่มันจำเป็นที่

มนุษย์จะต้องรู้ จะต้องทราบ แล้วก็ต้องมีให้ได้ แล้ว
 ปัญหาที่จะหมดไป. เราไม่ต้องรู้ทั้งหมด และไม่อาจจะรู้
 ด้วย; เราต้องรู้เท่าที่จำเป็นจะต้องรู้ มันก็รู้เท่าที่พระ-
 พุทธเจ้าท่านได้บัญญัติไว้ว่า อยู่ในร่างกายอันยาววาหนึ่ง^๕.
 แล้วอาตมาก็ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า ในร่างกายที่ยาวสักวาหนึ่ง^๕
 ก็มีเรื่องธรรมชาติ, เรื่องกฎของธรรมชาติ, เรื่องหน้าที่ตาม
 กฎของธรรมชาติ, และผลที่จะได้รับจากหน้าที่นั้น อยู่อย่าง
 ครบถ้วน; เพราะฉะนั้นเราจะได้ดูกันในเรื่องนี้ ใน ๔
 เรื่องนี้แหละต่อไป.

ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง ดูให้ครบทุก
 เรื่อง ให้เห็นทุกเรื่อง ตามที่ควรจะเห็นในชั้นลึกที่เรียกว่า
 “ปรมัตถธรรม”; ฉะนั้นคำพูดในวันนี้ ก็เรียกว่า
 “ประมวลปรมัตถธรรมที่คนธรรมดาควรจะทราบ”. นี่หัวข้อ
 การบรรยายในวันนี้ ที่นี้ ว่า “ประมวลปรมัตถธรรมเท่าที่
 คนธรรมดาควรจะทราบ” นับตั้งต้นมาตั้งแต่เรื่องธรรมะ
 ใน ๔ ความหมาย แล้วเอามาอยู่ในร่างกาย; แล้วจะดูกัน
 ต่อไปให้มันชัดเจนละเอียดยิ่งขึ้น.

ที่นี้ ก็จะมาถึงตอนที่จะทำให้ง่วงนอน นีรับประกัน
ได้ว่ามันถึงตอนที่จะทำให้คุณง่วงนอน คุณจะทนฟังได้หรือ
ไม่ได้ ก็คอยดูกันต่อไป:—

สิ่งที่ต้องดูในคน.

ถ้าจะดูถึงตัวธรรมชาติในคน คนหนึ่ง ในร่างกาย
คนคนหนึ่ง ก็มีหัวข้อไว้สำหรับกำหนดจดจำอยู่ ๓ หัวข้อ
เท่านั้นแหละ คือ เรื่อง ชาติ เรื่อง อายุตนะ แล้วก็เรื่อง
ขันธ. เรื่องชาติ เรื่องอายุตนะ เรื่องขันธ; เป็นนัก
ศึกษาพุทธศาสนา ประกาศตัวเป็นผู้รู้พุทธศาสนาถ้าใครถาม
แล้วไม่รู้เรื่อง ๓ เรื่องนี้ แล้วก็เรียกว่า ล้มละลายเลย;
ควรจะรู้เรื่องชาติ เรื่องอายุตนะ เรื่องขันธ.

อาตมาอยากจะเรียงลำดับอย่างนี้ : เรื่อง ชาติ เรื่อง
อายุตนะ แล้วเรื่อง ขันธ. ที่เขาพูดกันโดยทั่วไป เขา
มักจะเรียงลำดับว่าเรื่องขันธ เรื่องชาติ เรื่องอายุตนะ ไม่
สะดวกที่จะเอามาอธิบาย; ที่นี้มาเรียงเสียใหม่ว่าเรื่อง ชาติ
เรื่อง อายุตนะ เรื่อง ขันธ.

เรื่องธาตุ^๕ นั้น ที่รู้จักกันอยู่โดยทั่วๆ ไปก็ว่า ธาตุดิน
 ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; แต่มันไม่หมด มีเติมมาอีก ๒
 ธาตุ คือ ธาตุอากาศ แล้วก็ธาตุวิญญาณ. ในร่างกายนี้
 ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ.

ธาตุดิน, ธาตุดิน^๕ ไม่ใช่ดินปลูกสวนผัก แต่ดิน
 หมายถึงสารที่มันมีคุณสมบัติเป็นของแข็ง และกินเนื้อที่.

ที่^๕นี้ ธาตุน้ำ มีคุณสมบัติเป็นของเหลว ไหลได้ มี
 ลักษณะเกาะกุมตัวมันเองอยู่ แต่มันเปลี่ยนรูปได้ คือไหล
 ได้. น้ำมีคุณสมบัติเกาะตัวกันอยู่; ถ้าไม่มีการเกาะตัว
 จะเป็นน้ำอยู่ไม่ได้; แต่เนื่องจากการเกาะตัวนั้นมันรวน
 ได้ แล้วมันมีอาการเปลี่ยนรูปได้ น้ำจึงไหลได้. ธาตุน้ำ
 คือคุณสมบัติที่เกาะกุมตัวเองอยู่ แล้วเปลี่ยนรูป คือไหลได้
 นี้เรียกว่า ธาตุน้ำ.

พุกไปเสียให้หมดก่อน แล้วจะทำให้เห็นง่าย แล้วก็
 ธาตุไฟ คือส่วนที่มันมีอุณหภูมิและเผาไหม้ คุณสมบัติที่ทำให้
 เกิดความร้อน หรือมีความร้อนและเผาไหม้^๕นี้ เราเรียกกัน
 ว่า ธาตุไฟ.

ที่^๕ ที่มันระเหย ลอยได้^๕ เรียกว่า ธาตุลม.

คุณสมบัติของสสารที่มันทำให้เกิดการกินเนื้อที่^๕ เรา
เรียกว่า ของแข็ง นี้คือ ธาตุดิน. ในร่างกายเราก็มีเนื้อที่^๕
เป็นธาตุดิน คือ มันแข็งและกินเนื้อที่^๕; เช่น ของแข็ง
แต่ละส่วนๆ เช่น เล็บ เช่น ผม เช่น ไขมัน เป็นของแข็ง
เขาสงเคราะห์จัดรวมเป็นพวกธาตุดิน.

น้ำ ก็เหมือนกับน้ำตา น้ำเลือด ส่วนที่เป็นน้ำ แต่
เอาคุณสมบัติที่มันเหลว เกาะตัวกันอยู่ แล้วเปลี่ยนได้.
แต่ถ้าเราไปแยกเอาธาตุบางอย่าง ที่มีอยู่ในเลือดในน้ำนั้น
มันก็มีส่วนของแข็ง เป็นธาตุดินไป; มันสัมพันธ์กันอยู่
อย่างที่จะแยกกันไม่ได้. ที่ว่าในของแข็งหรือในน้ำนั้นใน
เลือดนั้นแหละ ที่ว่าเป็นธาตุน้ำนั้น มันก็มีอุณหภูมิ หรือ
ความร้อน; แล้วมันก็มีธาตุไฟ แล้วในนั้นในเลือดนั้น
แหละซึ่งมีทั้งน้ำ ทั้งไฟ ทั้งดิน มันก็ยังมีธาตุลม คือส่วนที่
เป็นแก๊สและระเหยได้.

สมมติว่าเราตัดเอาเนื้อของคน กล้ามเนื้อของคน
มาชิ้นหนึ่ง เราก็ดู : ส่วนหนึ่งมันเป็นธาตุดิน; ส่วนที่

มันแข็งและกินเนื้อที่ จะละเอียดเล็กสักเท่าไร เป็นอนุภาค
 เล็กสักเท่าไร มันก็ยังกินเนื้อที่ มันก็เรียกว่า ธาตุดิน. แล้ว
 เนื้อก่อนนั้นแหละ มันมีส่วนที่เป็นน้ำเลือดน้ำเหลืองอะไร
 อยู่ ที่มันเป็นธาตุน้ำรวมอยู่ในเนื้อชนนั้น, แล้วทีนี้ มันก็
 มีอุณหภูมิอยู่ตามมากตามน้อยในเนื้อชนนั้น, แล้วมันก็มีส่วน
 ที่เป็นแก๊สระเหยออกอยู่จากเนื้อชนนั้น อยู่ในเนื้อชนนั้น;
 ฉะนั้นเนื้อคนนั้น มันก็มีทั้งดิน น้ำ ลม ไฟ. นี่ยกตัวอย่าง
 เพื่อให้รู้จักแยกออกจากกันเท่านั้นแหละ, เราไม่สามารถจะ
 พุชชั้ดลงไปว่า ส่วนนั้นเป็นดิน, ส่วนนั้นเป็นน้ำ, ส่วนนั้น
 เป็นไฟ, เป็นลมล้วนๆนั้น, มันไม่ได้ เพราะมันประกอบ
 กันอยู่ อย่างที่ทำงานร่วมกัน; ฉะนั้น เรารู้จักธาตุดิน
 ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ที่ประกอบกันอยู่เป็นร่างกายเรา.

ทีนี้ ส่วนอากาศเป็นธาตุหนึ่งคือที่ว่าง ธาตุ
 อากาศ คือ ธาตุว่าง ธาตุว่างนั้นสำคัญ ถ้ามันไม่มีที่ว่าง
 แล้วก็มันจะมีอะไรเข้าไปอยู่ได้ล่ะ; ถ้ามันเต็มเสียก่อน.
 มันต้องมีที่ว่าง โลกนี้มันก็ต้องอยู่บนที่ว่าง; ถ้าไม่มีที่ว่าง
 โลกนี้มันก็จะอยู่ไม่ได้ ไม่มีที่ตั้ง. นี่ในโลกนี้ ส่วนที่มอง
 ไม่เห็น มันก็มีที่ว่าง. เราอย่าเข้าใจว่าที่ว่างนี้เป็นอากาศ

หรือเหมือนกับลม เมื่ออะไรมาแทนที่แล้วก็ผลัดลมออกไป
จนตรงนั้นไม่มีลม; แต่ถ้าสำหรับอากาศแล้วละก็ มันไม่
ใช้อย่างนั้น แม้จะมีอะไรมาตั้งอยู่ได้แทนที่ในที่ว่างของมัน
ตัวมันที่เป็นความว่างนั้น มันก็ยังอยู่ที่นั่น ในฐานะที่เป็น
สิ่งรองรับสิ่งที่มาตั้งอยู่บนความว่าง.

ลักษณะของมันก็คล้าย ๆ กับสิ่งที่เราเรียนกันในวิชา
วิทยาศาสตร์ว่า อีเธอร์ (ether) อีเธอร์ ซึ่งมีอยู่เต็มไปทั้งโลก
เป็นเครื่องรองรับโลก โลกตั้งอยู่บนอีเธอร์; แม้โลก
จะมาตั้งอยู่บนอีเธอร์ ก็ไม่แทนที่อีเธอร์ไปได้ อีเธอร์ก็ยัง
มีอยู่ตรงที่โลกมันตั้งอยู่. พวกนักวิทย์เขาอธิบายว่า กระแส
วิทย์แล่นไปตามอีเธอร์; ถ้าไม่มีอีเธอร์ มันไม่อาจจะแล่น
ไปได้. เมื่อคลื่นวิทย์มันแล่นผ่าภูเขา ผ่านทะเลดำกำแพง
เข้าไปได้ ก็หมายความว่าในกำแพงนั้นก็มีอีเธอร์ให้คลื่น
วิทย์มันผ่านกำแพงไปได้. นี่คือนิยามที่จะเปรียบได้กับ
อานุภาพหรือคุณสมบัติของอากาศธาตุ คือ ที่ว่างสำหรับให้
อะไรมาตั้งอยู่บนที่ว่าง; แต่แล้วก็ไม่อาจจะจับสิ่งนั้นออก
ไปจากที่นั้นได้ยังเป็นเครื่องรองรับอยู่ เป็นเรื่องละเอียดที่
มองเห็นไม่ได้ด้วยตา.

แม้ว่าในบางคัมภีร์บางแห่ง เขาจะอธิบายว่า อากาศธาตุในคนนั้น คือที่ว่างระหว่างช่องหู ช่องจมูก ตรงที่มันเว้า ๆ กลวง ๆ นั้นเป็นอากาศธาตุ; อย่างนั้นมันเป็นคำอธิบายที่ผิด หรือมันขัดกันอยู่ในตัว เพราะตรงนั้นมันมีธาตุลมมากกว่าที่จะเป็นความว่าง ฉะนั้นต้องเป็นความว่างชนิดที่มองไม่เห็นตัว. ที่ว่างที่ไม่มีตัวนั้น มัน เป็นธาตุอันหนึ่งรองรับสิ่งทั้งหลายอยู่; ไม่ได้หมายความว่าห้องว่าง ถ้วยชามว่าง อะไรมันว่าง. อย่างนั้นมันก็ไม่ว่าง เพราะมันมีอากาศอยู่ที่นั่น มีธาตุลมอยู่ที่นั่น; มันต้องว่างไปกว่านั้น ที่รองรับสิ่งเหล่านั้นอยู่, อย่างว่าโลกมันตั้งอยู่บนอีเธอร์นี้.

ภาษาธรรมะเราก็จะพูดว่า โลกนี้มันตั้งอยู่บนความว่าง นี่สิ่งต่างๆในโลกก็ล้วนแต่ตั้งอยู่บนความว่าง ร่างกายเรา ดิน น้ำ ลม ไฟ มันก็ตั้งอยู่บนธาตุธาตุหนึ่ง ที่เรียกว่าความว่าง.

นี่เราก็ได้ธาตุที่ ๕ มา คืออากาศธาตุ หรือ ความว่างไม่ใช่ว่างอย่างทางวัตถุที่มีตัวตน; แต่มันว่างชนิดที่ลึกซึ้ง จนเป็นที่ตั้งของวัตถุได้ โดยที่มันไม่ต้องสูญเสียตัวมันเองไป ความว่างนี้.

ที่นี้ก็มาถึงธาตุที่ ๖ คือ วิญญาณธาตุ หรือ ธาตุ
ใจ ธาตุจิต ธาตุใจ ธาตุมนะ; แต่เขาเรียกกันว่า วิญญาณ-
ธาตุ. ธาตุวิญญาณ น้อธิบายยาก อธิบายชั่วเวลาเล็กน้อย
ไม่ได้; แต่สรุปความได้ว่า มันมีธาตุอีกชนิดหนึ่งซึ่งไม่
เหมือนกับ ๕ อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คือเป็น ธาตุ-
วิญญาณ เป็นธาตุที่รู้สึกอะไรได้, เป็นธาตุแห่งความ
รู้สึก; เขาเรียกธาตุที่ ๖ นี้ว่า เป็นนาม, จึงเป็นนามธาตุ;
มันตรงกันข้ามกับ ๕ อย่างข้างต้น.

ห้าอย่างข้างต้นนั้นเรียกว่า รูปธาตุ ธาตุทั้ง ๕
ข้างต้นเรียกว่า รูปธาตุ คือ เนืองกับรูปและมีรูป; ส่วน
จิตส่วนวิญญาณนี้ เป็นธาตุนาม ไม่ใช่รูป แต่ถึงอย่างนั้น
ก็ต้องอาศัยอยู่กับรูป. ธาตุวิญญาณมีธาตุเดียว แล้วอาศัย
อยู่กับธาตุรูป ๕ อย่าง ๕ ธาตุข้างต้น ประกอบเข้าเป็นคน
คนเรา.

หลักตามภาพคนเราว่า มันมีธาตุอากาศ คือธาตุ
ว่างเป็นพื้นฐานรองรับ แล้วก็ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ
ธาตุลม ตั้งอยู่บนธาตุนั้น, แล้วธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ
ธาตุลมนี้ ก็เป็นที่ตั้งที่อาศัยให้ธาตุวิเศษพิเศษอีกธาตุหนึ่ง

คือ *ธาตุวิญญาณ* มาอาศัยแล้วทำหน้าที่ของมันได้ ทำหน้าที่ทางจิตทางวิญญาณได้; มันจะแยกมีกันไม่ได้ มันต้องมีครบทั้ง ๖ นี้ จึงจะเป็นคนอยู่ได้.

ไฟฟ้า อย่างนี้, ถ้าตามทางธรรมะถือว่า เป็นรูปธาตุ มันจะเป็นนามธาตุไปไม่ได้; แต่เราไม่รู้จักไฟฟ้า เราจับตัวไฟฟ้าไม่ได้ คล้าย ๆ กับว่ามันเป็นนามแล้วมันก็มีร่างกาย เช่น หม้อแบตเตอรี่บ้าง ขดลวดบ้าง เยเนอเรเตอร์บ้าง ให้มันเป็นที่อาศัย; มันได้อาศัยสิ่งนั้นแล้วมันจะแสดงตัวออกมาได้ เป็นกระแสไฟฟ้าที่เราใช้ได้; แต่ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องรูป ไม่ใช่เรื่องนาม.

ส่วน เรื่องนาม นี้ เราจะเปรียบว่ามันเป็นธาตุจิต เปรียบเหมือนกับไฟฟ้า, ตัวไฟฟ้า, แล้วมันก็อาศัยที่ตึงของมัน คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ นี้ เป็นออฟฟิศให้มันทำงานของมันได้; ฉะนั้นร่างกายนี้ก็เหมือนกับออฟฟิศ สำหรับธาตุวิญญาณทำงานได้.

นี่บอกแล้วว่า เรื่องนี้มันชวนง่วงนอน ถ้าไม่รู้ว่า จะใช้ประโยชน์อะไรได้ แล้วมันก็จะง่วงนอน ชวนให้ง่วงนอน.

ที่นี้ เราก็คู่อีกที่หนึ่งว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ น
รวมเข้าเป็นส่วนร่างกาย แล้วก็มีส่วนที่ ๖ คือ ธาตุวิญญาณ
เข้ามาอาศัยทำหน้าที่ของมันได้. วิญญาณหรือจิตนี้เป็น
เหมือนตัวการตัวสำคัญ ตัวหัวใจ; ร่างกายนี้เหมือนกับ
เปลือกเหมือนกับออฟฟิศว่าอย่างนั้นแหละ. วิญญาณใน
อาศัยร่างกายเป็นออฟฟิศ, แล้วมันก็ทำหน้าที่ของมันได้.

วิญญาณทำหน้าที่เกี่ยวกับอายตนะ.

วิญญาณจะทำหน้าที่อย่างไรต่อไปนั้น มัน
ต้องเปลี่ยนรูปจากสิ่งที่เรียกว่าธาตุ^๕ ไปเป็นเรื่อง^๕
เรียกว่า อายตนะ เรื่องที่หนึ่งคือธาตุ, เรื่องที่สองคือ
อายตนะ, มันเชื่อมกัน อย่างนี้. หัวใจเอนที่มันเชื่อม
กัน คือว่า เรามี ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ เป็นร่างกาย.

ที่นี้มันแยกเป็นส่วน ๆ : ส่วนที่เป็นลูกตา มันก็
อาศัยเนื้อหนังเลือดอะไรตามเรื่อง เป็นวัตถุเป็นเนื้อ ที่มัน
จะประกอบกันเป็นลูกตา กระทบเส้นประสาทตา. ในลูกตา
มีเส้นประสาทของตา สำหรับหน้าที่ของตา. ตัวประสาท

นั้นก็ยังจัดเป็นรูป. ตามีประสาทตา^{นี้}เป็นรูปเป็นร่างกาย ;
แล้ว ประสาทตา^{นี้}จะเป็นที่อาศัยของธาตุวิญญาณ มา
ทำหน้าที่ที่ประสาทตาได้ ; แล้วเราก็มีตาที่พร้อมที่จะ
ทำหน้าที่ที่มีการเห็นทางตา.

เรามีหู แล้วก็มีประสาทหู ที่จะให้วิญญาณทำ
หน้าที่ทางหู ก็เป็นวิญญาณทางหู.

แล้วจมูก ก็มีประสาทที่จมูก ให้วิญญาณทำ
หน้าที่ที่รูกลิ่น.

ที่ลิ้นก็มีประสาทลิ้น ให้วิญญาณทำหน้าที่รูรสโดย
ทางลิ้น.

ที่ผิวหนังทั่วทั้งตัวก็มีประสาท ที่จะให้วิญญาณทำ
หน้าที่รูสึกทางผิวหนัง ทั่วไปทั้งตัว.

แล้วก็ยังมีส่วนหทัยวัตถุ ไม่อาจจะบอกได้ว่าเป็น
สมองหรือก่อนหัวใจไม่อยากจะพูด ; ถ้าพูดก็พูดว่ารวม ๆ
กัน เอาสมองจะถูกกว่า มีระบบประสาท อยู่ทีนั้นสำหรับ
ใจจะได้ทำหน้าที่รูทางใจโดยตรง.

นี้เราก็เกิดมีส่วน ที่จะทำหน้าที่รู้สึกต่อสิ่งภายนอกขึ้นเป็น ๖ แห่ง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; นี้ก็เรียกว่า อายตนะ.

ที่นี้ ใจ หรือ วิญญาณ นั้น มันมาทำหน้าที่ที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย และที่หัวใจเอง. นี้ก็หมายความว่าเมื่อถึงโอกาส ไม่ได้ทำอยู่ตลอดเวลา หรือทำอยู่ตลอดเวลาไม่ได้; มันทำต่อเมื่อตา นี้ ถึงกันเข้ากับรูป แล้ว วิญญาณ ก็มาทำหน้าที่ทางตา ก็เรียกว่า เกิดจักขุวิญญาณ. ฉะนั้นถ้าจะจำสั้น ๆ ต้องว่า เมื่อตามันเนื่องกันเข้ากับรูป มันก็จะเกิดจักขุวิญญาณ. นี้มันเพิ่งเกิดเดี๋ยวนี้; มันไม่ใช่เกิดอยู่ตลอดเวลา. เรามีตา ประสาทตา อยู่เป็นประจำ แล้วรูปมันก็มี; ถ้าเมื่อใดมันมาเกี่ยวข้องกันเข้า มันก็จะเกิดการเห็นทางตา คือ จักขุวิญญาณ.

เรามีหู อยู่ เมื่อมีเสียงมาถึงกันเข้า ก็จะได้ยินทางหู ก็เกิดวิญญาณทางหู เรียกว่า โสทวิญาณ.

มีจมูก อยู่ กลิ่นมาสัมผัสเข้า มาเกี่ยวข้องกันเข้า ก็เรียกว่า เกิดวิญญาณทางจมูก คือได้กลิ่น; เมื่อจมูกได้กลิ่น เกิดวิญญาณทางจมูก เรียกว่า ฆานวิญาณ.

ลิ้น มีอยู่ รสไปเข้าถึง มันก็เกิดการรู้รส ก็เกิด
 วิญญาณทางลิ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ.

มีผิวหนัง เมื่ออะไรมากระทบเข้า รู้สึกทาง
 ผิวหนัง เกิดวิญญาณทางผิวหนัง เรียกว่า กายวิญญาณ.

หทัยวัตถุ มีอยู่ มีอะไรมากระทบเข้า มันก็เกิด
 ความรู้สึกทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ.

นับจำนวนกันอย่างนี้ก่อน ว่าในร่างกายเราภายในนี้
 มันมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่าง; แล้วคู่ของมัน
 ก็อยู่ข้างนอก เรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ
 รัมมารมณมี ๖ ครอบตามจำนวน ก็ได้เป็น ๖ คู่. ที่อยู่
 ข้างในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; นี้เรียกว่าอายตนะ
 ภายในที่อยู่ข้างใน; แล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ
 รัมมารมณ ที่จะมากระทบตัวนั้น เพราะมันอยู่ข้างนอกตัว
 จึงเรียกว่า อายตนะภายนอก. ฉะนั้นขอให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า
 อายตนะ ที่เป็นภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ,
 ที่เป็นภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพะ
 รัมมารมณ.

ข้อนี้ต้องรู้ความสำคัญของมันว่า ถ้าว่าสัตว์หรือคน
นี้ไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วมันก็ไม่มีเรื่องอะไร,
โลกนี้ก็ไม่มี. ฟังดูก็ใหม่? คือว่า ถ้าเราไม่มีตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ โลกนี้ก็เท่ากับไม่มี, มันมีค่าเท่ากับไม่มี; เพราะ
ว่ารู้สึกไม่ได้.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นสื่อสำหรับให้
รู้สึกได้ จึงเรียกมันว่า สื่อ หรือ อายตนะ; อายตนะ
แปลว่า ที่ต่อ ที่ติดต่อกัน ที่ติดต่อกันเหมือนมีเดียม (medium)
อย่างนี้. ข้างในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะมัน
รู้สึกต่อข้างนอกได้; ข้างนอกจึงมี. ถ้าข้างในไม่รู้สึก
อะไรได้; ข้างนอกก็เท่ากับไม่มี. ฉะนั้นเขาจึงให้ความสำคัญ
แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก.
มันจึงได้ชื่ออีกชื่อหนึ่งเรียกว่า อินทริย์.

อินทริย์แปลว่า สิ่งสำคัญ; ตา หู จมูก ลิ้น กาย
ใจ ที่เรียกว่า อายตนะทั้ง ๖ นั้นแหละ มัน มี ข อ ก ข อ ห น ง
เรียกว่า อินทริย์ คือ สิ่งสำคัญทั้งหก เพราะว่าถ้าไม่มีสิ่งนั้นแล้ว
อะไรก็จะไม่มีหมด, ไม่มีอะไรเกิดขึ้น. แต่ว่า มี อินทริย์
ก็จริง มันก็ต้องมีคู่ คู่ของมัน คือ อายตนะข้างนอก

ซึ่งเขาเรียกว่า อารมณฺ์ อารมณฺ์ ๖. อารมณฺ์ นั้นแปลว่า
 ที่เกี่ยวเกาะ คือ ที่อินทรีมันจะไปเกี่ยวเกาะนั้นเขาเรียกว่า
 อารมณฺ์. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ข้างใน เรียกว่า
 อินทรี; แล้วมันจะไปเกี่ยวเกาะรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ ที่อยู่ข้างนอก ซึ่งเรียกว่าอารมณฺ์.
 อารมณฺ์กับอินทรีมีสำหรับจะพบกัน แล้วจะทำให้เกิด
 เรื่องต่างๆ ไปตามลำดับ.

นี่เรารู้อายุคนนะ เป็นเรื่องที่สอง เรื่องที่หนึ่ง
 คือ เรื่องธาตุ. เรื่องที่สอง, กลุ่มที่สองคืออายุคนนะ.
 ที่นี้ก็จะถึง กลุ่มที่สามที่เรียกว่า ขันธิ์.

๕. ขันธิ์ ๕. ขันธิ์ ๕.

ขันธิ์ นี้เข้าใจว่า ทุกคนหรือส่วนมากคงจะเคยได้
 ยินได้ฟังมาแล้ว ว่าขันธิ์ ๕. ขันธิ์ ๕ บางคนอาจจะจำชื่อ
 ได้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ห้าอย่างนี้
 เรียกว่า ขันธิ์ ๕; แต่บางทีก็จะเพียงแต่ได้ยินชื่อ หรือ
 จำชื่อ หรือท่องชื่อไว้ได้แล้วยังไม่รู้จักตัวจริง; ฉะนั้นเรา
 มาพูดถึงตัวจริงกัน ให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ขันธิ์ ๕ ไว้ทีก่อน.

มันมี หลักพิเศษหรือสำคัญอยู่ในทางฝ่ายธรรมะ,
ฝ่ายวิชาธรรมะ, วิชาศึกษาธรรมะ มันมีหลักพิเศษอยู่ว่า
เมื่อสิ่งนั้นทำหน้าที่จึงจะเรียกว่าสิ่งนั้นมี; เช่น ภาษา
คน พูดได้ว่าเรามีตาอยู่ตลอดเวลา เรามีหู มีจมูก ลิ้น กาย
อยู่ตลอดเวลา. แต่ภาษาธรรมะพูดไม่ได้ว่าเรามีตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ อยู่ตลอดเวลา; มันกลายเป็นว่าต่อเมื่อมัน
ทำหน้าที่ :—

เมื่อตาทำหน้าที่เห็นรูป จึงจะเรียกว่า เรามีตา,
ใช้คำว่า ตาเกิดขึ้น. มันนำหัวเราะ หรือตึกๆมันจะโห่
ว่าตาเกิดขึ้น เมื่อมีรูปมากระทบตา, มากระทบกับ
ประสาทตา, ตาจึงจะเกิดขึ้น.

เมื่อเสียงมากระทบหู หูจึงจะเกิดขึ้น. หูที่มี
อยู่ตลอดเวลา ไม่ได้ถือว่ามีอยู่ ไม่ได้ถือว่าเกิดอยู่แล้ว.
ฉะนั้นจึงมีคำพูดว่า ตาเกิด หูเกิด จมูกเกิด ลิ้นเกิด กายเกิด
ใจเกิด ต่อเมื่อมันทำหน้าที่ของมัน.

หลักอันนี้ช่วยจำไว้ด้วย ว่าถ้าได้ยินได้ฟังข้อความ
ในคัมภีร์ ในบาลีว่า ตาเกิด หูเกิด จมูกเกิด ฯลฯ ก็หมายความว่า
ว่า เมื่อมันได้ทำหน้าที่; เช่น รูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ

ว่าอะไร นี่เป็นความสำคัญ ให้ความหมายไปในทางสำคัญว่า
เป็นอะไร นี่คือสัญญา.

๔. เรียกว่าสังขาร นี่คือความคิดนึก จะเอา
อย่างนั้น, จะทำอย่างนั้น; ไม่ใช่ร่างกายนะ. สังขารใน
คำนี้ความหมายนี้ ไม่ใช่ร่างกาย; สังขารนี้เป็นเพียงความ
คิด คิดด้วยเจตนา ต้องการจะได้ จะเอา จะทำ จะเป็น
อะไรก็ตาม นี่เรียกว่าความคิด คิดดี คิดชั่ว อะไรก็ตาม เรียกว่า
สังขาร หมด.

ที่นี้ อันสุดท้ายเรียกว่า วิญญาณความรู้แจ้ง, จิตที่
ทำหน้าที่รู้แจ้ง. วิญญาณนี้ทำหน้าที่รู้แจ้ง, รู้แจ้งที่อายตนะ
ทั้ง ๖. วิญญาณคือจิตที่จะไปทำหน้าที่รู้แจ้ง ทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ.

การเกิดขันธ์ของขันธ์ทั้ง ๕.

เอ้า, ที่นี้ก็เล่าเรื่องมันต่อไปว่า มันเกิดอย่างไร
ขันธ์ทั้ง ๕ นี้?

ตาถึงกันเข้ากับรูป. เดียวนี้ทุกคนลืมตาอยู่
ใช่ไหม? ทุกคนลืมตาอยู่นี้, แล้วก็ทำเหมือนกับว่า ตาน
มันถึงกันเข้ากับรูป ที่อยู่ตรงหน้านั้นแหละ; แล้วก็เกิด

การเห็นทางตา ที่เรียกว่า จักขุวิญญาณ ; ทุกคนมีจักขุ-
 ญาณ. เคี้ยวข้าวทำหน้าที่เห็นรูป, รูปถูกเห็น, ก็เรียกว่า
 ตาก็เกิดแล้ว รูปก็เกิดแล้ว ; แล้วการเห็นก็เกิดขึ้นมา
 เรียกว่า จักขุวิญญาณเกิด. รู้จักจักขุวิญญาณหรือยังละ ?
 พูดย่างนั้นเข้าใจไหม ? ตาถึงกันเข้ากับรูป แล้วเกิดจักขุ-
 ญาณ รู้จักสิ่งทั้ง ๓ นั้น ชัดเจนไหม ? ชัดเจนพอไหม
 ว่าตาเกิดแล้วเพราะเห็นรูป, รูปเกิดแล้วเพราะตาเห็น ;
 แล้วที่ ตากับรูปมันเนื่องกันนี้ ทำให้เกิดการเห็นทางตา
 คือ จักขุวิญญาณ. ทำไมฟังดู ยังงง ๆ กันอยู่ละ ? รู้จัก
 จักขุวิญญาณหรือยัง ?

เอ้า, หูก็มีอยู่แล้ว เสียงอาตมาพูดก็มีอยู่แล้ว เสียง
 กับหูถึงกันเข้า ก็เกิดการได้ยินทางหู เรียกว่า โสต-
 ญาณ. รู้จักโสตญาณแล้วหรือยัง ? ดูหน้าตาทุกคน
 ยังงง ๆ กันอยู่ ไม่รู้จักจักขุวิญญาณ, โสตญาณ.

ที่นี้ ถ้าว่า มีกลิ่น อะไรมากระทบจมูก จมูกก็
 เกิดแล้ว กลิ่นนั้นก็เกิดแล้ว แล้วก็เกิดวิญญาณทางจมูก
 เรียกว่า ฆานวิญญาณ, ฆานะ แปลว่า จมูก.

เอาอะไรวางไปที่ล้น ล้นก็เกิด เพราะมันได้รับรส รสมันก็เกิด เพราะมันถูกสัมผัสกับล้น ถูกรู้สึกโดยล้น ก็เกิดวิญญาณทางล้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ.

มีอะไรมากระทบผิวหนัง ลมพัดมาเย็น ถูกผิวหนัง รู้สึกเย็นนี้ ผิวหนังกระทบกับลม. ลมเกิดแล้ว, ผิวกาย กายะ คือ ผิวกาย ก็เกิดแล้ว แล้วมันก็เกิดความรู้สึกทาง กาย ที่เรียกว่า กายวิญญาณ. พอลมพัดมากระทบ ก็จับ ตัวกายวิญญาณนี้ได้.

ฉะนั้นถ้าความคิด idea อะไรเกิดขึ้นในจิต จิตมัน ก็ได้รับอันนั้น. มโน เคียวเรียกว่าจิต, เคียวเรียกว่า มโน. มโนมีความคิด มันไม่ใช่เชิงความคิด คือ รูปเรื่องของความคิด มันมากระทบกันเข้ากับจิต ที่เรียกว่า idea ในภาษาอังกฤษนั้นถูกแล้วสำหรับสิ่งที่จะมากระทบจิต, จิตมันก็มี ความรู้สึกทางจิต ซึ่งเรียกว่า มโนวิญญาณ, มีความรู้สึก ทางใจเรียกว่า มโนวิญญาณ.

ฉะนั้น เราจึงได้เหมือนกันทั้ง ๖ ชุต : ชุตตา หู จมูก ล้น กาย ใจ มีอยู่ ๖ ชุต ก็มีข้างนอก แล้วก็เกิด วิญญาณ. เกิดวิญญาณนี้ ขอให้เข้าใจแจ่มแจ้ง. พอ

พูดว่า จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ มานวิญญาณ ชิวหา-
 วิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ก็เข้าใจให้แจ่มแจ้ง.
 อย่าต้องไปตามใครเลยเข้าใจแจ่มแจ้ง มองเห็นแจ่มแจ้ง รู้สึก
 แจ่มแจ้งอยู่ เหมือนกับศึกษาวิทยาศาสตร์ ไม่เกี่ยวกับ
 ปรัชญาเลย.

ที่พูดทั้งหมดนี้ไม่เกี่ยวกับปรัชญาเลย เป็นไปใน
 รูปแบบของวิทยาศาสตร์; แม้จะเป็นนามธรรม เป็นเรื่อง
 จิตที่ไม่เห็นตัว ก็มันเป็นรูปแบบของวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่
 ปรัชญา. ถ้าปรัชญาต้องค้ำนึ่งค้ำนวน แล้วใช้ไม่ได้:
 เอามาใช้กันไม่ได้เพราะเรื่องนี้ไม่ต้องค้ำนึ่งค้ำนวน : ตากับ
 รูปถึงกัน เกิดการเห็นทางตานั้น จะต้องค้ำนวนอะไรละ,
 ถ้าต้องค้ำนวน ก็แปลว่ามันไม่มีความรู้สึกเพียงพอแล้ว
 ศึกษารธรรมะไม่ได้แล้ว. เรื่องหู จมูก ลิ้น กาย ก็เหมือนกัน.

อ้าว, ต้องย้อนมากัน; ยกตัวอย่างด้วยเรื่อง
 ทางตา สักกลุ่มเดียว. ตาเกิดขึ้นแล้ว เพราะเกี่ยวกับรูป;
 รูปเกิดขึ้นแล้วเพราะเกี่ยวกับตา; แล้วก็เกิดจักขุวิญญาณ
 แล้ว. อย่างนี้เรียกว่าเกิดขึ้นมา ๒ ชั้นแล้ว สองชั้นได้
 เกิดขึ้นแล้ว คือ รูปชั้น ก็ได้เกิดขึ้นแล้ว : รูปชั้นนี้ก็

หรือว่าถ้ามันกว้างออกไป มันก็ว่าของผู้หญิง หรือของผู้ชาย
มันขยายตัวออกไป ได้ไกล.

สัญญา แปลว่า จำได้ สำคัญได้ มัน หมายถึง ;
เช่น ตามันเห็นรูป ของเพศชาย หรือเพศหญิง อย่างนั้นมัน
ก็มีสัญญาที่รู้ว่า เพศชายหรือเพศหญิง รูปนั้นนะ เป็นรูป
อะไร, รูปเพศชายหรือรูปเพศหญิง ควรจะเอาหรือไม่ควร
จะเอา, ก็คือ มันเป็นความสำคัญมันหมายถึงขึ้นมาที่เกี่ยว.
อย่างนี้เรียกว่า สัญญาขันธ์.

สัญญาขันธ์ได้เกิดแล้ว จำได้ว่ารูปอะไร รูปเขียว
รูปแดง รูปขาว รูปดำ รูปดี รูปชั่ว รูปหญิง รูปชาย รูปอะไร
มันจำได้, แล้วก็มันสำคัญว่าเป็นอย่างนั้น. นี่คือนิสัญญา-
ขันธ์เกิดแล้ว. ถ้าไม่เข้าใจแล้วก็ไม่มีประโยชน์อะไร ศึกษา
ธรรมะจะไม่รู้จักขันธ์ ๕; ฉะนั้นขอให้สนใจหน่อย ว่า
สัญญาขันธ์ได้เกิดแล้ว.

พอสัญญาขันธ์เกิดแล้ว ที่นั้นมันก็จะเกิดความ
คิด; เพราะสัญญานั้นแหละ, สัญญาสำคัญมันหมายถึงว่าเป็น
อะไร มันก็เกิดความคิดว่าจะเอา หรือจะไม่เอา, จะทำอย่าง
ใดอย่างหนึ่งกับสิ่งนั้น. ความคิดที่จะได้ จะเอา จะมี จะทำ

จะเป็นอย่างนั้น มันก็เกิดขึ้น นั่นเป็นตัวความคิด เรียกว่า
สังขาร. เขาแปลกันตรง ๆ ง่าย ๆ ว่า thought, thought
คือความคิดนั้น นั่นแหละคือตัวสังขาร สังขารชั้นนี้.

เดี๋ยวนี้สังขารชั้นนี้ก็เกิดแล้ว ก็เป็นความคิดขึ้นมา
เช่น รูปนั้นสวย เช่นว่า ดอกไม้สวย นี้ความคิดเกิด ที่จะ
เอามันก็เกิดขึ้น แล้วมันก็เกิดความคิดที่จะไปเด็ดเอา หรือ
เกิดความคิดอย่างอื่นที่เกี่ยวกับของสวย; เช่น ในกรณีนี้
เป็นดอกไม้; ถ้าเป็นอย่างอื่น มันก็คิดไปอย่างอื่น มัน
แล้วแต่ว่า เวทนาหรือสัญญา มันเป็นมาอย่างไร. เวทนา
ฝ้ายน่ารักน่าพอใจ ความคิดมันก็เกิดฝ้ายที่จะเอา; เวทนา
ฝ้ายไม่น่ารักไม่น่าพอใจ มันสำคัญมันหมายเป็นศัตรู มันก็
ไม่คิดที่จะเอา มันคิดที่จะทำลาย.

นี่เรื่องสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ถ้าไม่เข้าใจ
เรื่องชั้นนี้ทั้ง ๕ นี้ ก็ไม่มีทางที่จะเข้าใจหลักพระพุทธ-
ศาสนา. ฉะนั้น จึงขอร้องฝากไปว่า เวลาไหนก็ตามใจ
ไปศึกษาบททวนซ้ำ ๆ จนเข้าใจสิ่งทั้ง ๕ นี้ ชัดเจน เหมือน
เราเข้าใจวัตถุในห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์อย่างนั้น จึงจะได้.

ทบทวนการเกิดของขั้นที่ ๕.

จะทบทวนให้มีความเข้าใจให้ถูกต้องอีกทีหนึ่งว่า
เมื่อตาเห็นรูป เกิดรูปขั้นแล้ว. รูปขั้นข้างในคือตา,
รูปขั้นข้างนอกคือ สิ่งที่เราเห็น; นี้เกิดรูปขั้นแล้ว.

เมื่อตาถึงกันเข้ากับรูปเกิดรูปขั้น; เพราะ
๒ อย่าง นั้นมัน ถึงกันเข้าเกิดจักขุวิญญาณ. นี้เกิด
วิญญาณขั้นแล้ว.

ที่^๕ ๓ อย่าง นี้^๕ เป็นผัสสะ, มาถึงกันเข้าเป็น
ผัสสะ ก็เกิดเวทนา : สบายแก่ตาหรือไม่สบายแก่ตา นี้^๕
เรียกว่า เวทนาขั้น.

เวทนาเขาแปลกันทื่อ ๆ ว่า feeling. วิญญาณเขาใช้
คำภาษาฝรั่งว่า consciousness. นั้นมันเกิดเวทนาขั้น เมื่อ
สบายตาหรือไม่สบายตา แล้วเกิดสัญญา ความสำคัญ
มันหมาย; นี้เขาเรียก perception. สัญญา^๕ ใช้กันว่า
perception ต่อ feeling. อัน^๕ นี้เรียกว่า สัญญาขั้น, เกิด
สัญญาขั้น.

ที่^{นี้} สัญญาขั้น^{นี้} ทำไปอย่างไร? มันก็ให้เกิด
 ความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสมควรแก่สัญญา^{นั้น} ^{นี้}
 เรียกว่า สังขารขั้น^{นี้} เรียกว่า thought. ถ้าเรียกว่าเป็นหลัก
 วิชาจริงๆ เขาเรียกว่า karamic formation *สิ่งที่จะทำให้ทำกรรม*.
 กรรมิก คือ กัมมิกในภาษาบาลี, karamic formation เราเอา
 จำง่าย ๆ ว่า thought ก็แล้วกัน มันคิดจะทำอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ช่วยไปศึกษาแล้วศึกษาอีก และ ทุกที่ที่มีมันมี
 จะไปศึกษาลับหลัง ศึกษาจากหนังสือไม่ได้ : ศึกษาเรื่อง
 ตาก็เมื่อตาเห็นรูป, ศึกษาเรื่องหูก็เมื่อหูได้ยินเสียง, ศึกษา
 เรื่องกลิ่น ก็ศึกษาเมื่อจมูกมันได้กลิ่น, ศึกษาเรื่องรส ก็เมื่อ
 ลิ้นมันกำลังมีรส, ^{นี้} ฉะนั้นเวลากินข้าวก็ทำอะไรๆ อร่อย
 ศึกษาให้ดีๆ เอะให้รู้จักลิ้นกับรส แล้วชีวหาวิญญาณ แล้วก็
 เวทนา สัญญา สังขาร อะไรไปตามเรื่อง. เวลาที่เกี่ยวข้อง
 กับสิ่งเหล่านี้แหละ เป็นเวลาที่ศึกษา. ^{นี้} เรียกว่า ศึกษา
 จากตัวจริง แล้วศึกษาจากภายใน; มัวแต่ศึกษาจากหนังสือ
 มันเป็นเรื่องจำ เคี้ยวมันก็ลืม แล้วมันไม่เข้าใจ แล้วเอามา
 ใช้ประยุกต์ไม่ได้.

ขั้น ๕ เกิดทีละอย่าง.

ข้อต่อไป เราจะต้องศึกษาถึงขนาดบังคับความรู้สึกเหล่านี้; ฉะนั้นเราต้องรู้จักความรู้สึก ช่วยศึกษาให้รู้จักรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เรียกว่า ขั้น.

เดี๋ยวนี้ อาตมาเชื่อว่า ทุกคนคงจะเข้าใจไต่แล้ว; ถ้าถามว่า ขั้นทั้ง ๕ นี้ มันมีอยู่คราวเดียวกันพร้อมทั้ง ๕ หรือว่ามันแยกกันมีทีละอย่างๆ? คุณไม่ต้องเชื่อใคร ใครจะมาบอกคุณว่า มันเกิดทีละอย่างทั้ง ๕ ก็ตามใจเขา เขาว่าไป. คุณก็เอาความเห็นจริงของตัวเองมาเป็นหลัก ว่ามันเกิดพร้อมกันที่เดียวทั้ง ๕ ได้หรือไม่?

มันไม่มีดอก ที่พระพุทธเจ้า ท่านได้ตรัสว่า คนเราประกอบอยู่ด้วยขั้นทั้ง ๕ นี้ไม่มี; ถ้ามีก็มี ประกอบอยู่ด้วยธาตุทั้ง ๖ เพราะว่า ขั้นทั้ง ๕ มันจะมีพร้อมกันในคราวเดียวกันไม่ได้ : คือมันเกิดรูปขั้น, แล้วเกิดวิญญาณขั้น, แล้ววิญญาณขั้นเสร็จไปแล้วดับไปแล้วจากจิต มันจึงจะเกิดเวทนาขั้น เวทนาขั้นเสร็จไปแล้ว มันก็เกิดสัญญาขั้น, สัญญาขั้นเสร็จไปแล้ว มันเกิดสังขารขั้น, มันเกิดต่อๆต่อๆกันไป อย่างนี้.

ที่^๕จิตนี้ มันเหมือนกับแก้อัตว์เล็ก ๆ ตัวหนึ่ง หนึ่ง
 ได้คนเดียวเท่านั้น มันทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งได้เพียง
 อย่างเดียว ก็ทำไปตามลำดับ; ฉะนั้นเมื่อรูป^๕ขึ้น^๕เกิดแล้ว
 ดับ^๕ไปแล้ว ก็ดับ^๕ไปแล้ว, วิญญาณ^๕ขึ้น^๕เกิด^๕แล้ว ก็ดับ^๕ไปได้,
 เวทนา^๕ขึ้น^๕เกิด^๕แล้ว ก็ดับ^๕ไปได้, สัญญา^๕ขึ้น^๕เกิด^๕แล้ว ก็
 ดับ^๕ไปได้; แต่มันสำคัญอยู่ที่ว่าให้รู้ เมื่อมันเกิดให้รู้.

วิญญาณและันธ์ทั้ง ๕ ไม่ใช่ตัวตน.

นี่คือการบรรยายที่มันละเอียดไว้ล่วงหน้า เพื่อ
 บอ^๕กัน^๕ มิให้เข้าใจผิดว่า รูป^๕ขึ้น^๕เป็น^๕ตัว^๕ตน หรือเวทนา-
 ขึ้น^๕เป็น^๕ตัว^๕ตน หรือสัญญา^๕ขึ้น^๕เป็น^๕ตัว^๕ตน หรือสังขาร^๕ขึ้น^๕
 เป็น^๕ตัว^๕ตน หรือวิญญาณ^๕ขึ้น^๕เป็น^๕ตัว^๕ตน. ก็ถ้าปล่อย
 ไปตามความรู้สึกของสัตว์แล้ว มันจะไปเอาตัวตนเข้าที่
 ขึ้น^๕ใด^๕ขึ้น^๕หนึ่ง หรือทั้ง ๕ ันธ์^๕รวม^๕กัน^๕ก็มี : เอารูป
 ขึ้น^๕ร่าง^๕กาย^๕นี้^๕ว่าเป็น^๕ตัว^๕ตน^๕.

เด็ก ๆ มันก็รู้สึกว่าร่างกาย^๕นี้เป็น^๕ตัว^๕ตน^๕; อะไรมา
 กระทบ^๕ตน มันก็เรียกว่ามากระทบ^๕ตน. เด็ก ๆ เขาเซไป
 ถูก^๕ก้อน^๕หิน เขาโกรธ^๕ก้อน^๕หิน แม่ต้องช่วย^๕ตี^๕ก้อน^๕หิน^๕ให้^๕เขา

สักที เขาจึงจะหายโกรธ. นี่มีความสำคัญเป็นตัวตนขึ้นมา
 ได้อย่างนี้ ว่าเราเป็นตัวตน; หัวของเราไปโดนก้อนหิน
 แล้วก้อนหินก็เป็นตัวตน มันจึงอยากจะทำลายก้อนหิน ใน
 ฐานะเป็นตัวตนฝ่ายปรับทุกข์ อย่างนี้เป็นต้น.

แม้ร่างกายนี้ ก็อาจจะถูกหลงยึดขึ้นว่าเป็นตัวตน
 ก็ได้. ที่น^๕ ในบางกรณีเวทนาที่รู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ อร่อย
 ไม่อร่อยนี้ มันถูกยึดถือเป็นตัวตน ว่าตัวตนอยู่ที่เวทนา
 คือค่าสูงสุดของสิ่งทั้งปวงมันอยู่ที่เวทนา.

คนเรามันเป็นทาสของอารมณ์ เป็นทาสของ
 เวทนา เอาเวทนาเป็นตัวตน ก็ได้; แต่ถ้าชี้ให้เห็น
 แล้วจะรู้ว่าเวทนามันเป็นเพียงแต่ขั้นที่เท่านั้น^๕ เกิดขึ้นมา
 อย่างเท่านั้น^๕ ไม่ใช่ตัวตน.

ที่นี้ถ้าว่าในกรณีอื่น คนอื่นบางคน เขาเอาสัญญา-
 พันธ์เป็นตัวตน; เพราะมันจำอะไรได้ สำคัญมันหมาย
 อะไรได้ ในกรณีนั้นก็เอาสัญญาพันธ์เป็นตัวตน.

ที่นี้ในกรณีอื่น คนอื่นเขาเอาสังขารพันธ์เป็น
 ตัวตน คือคิดนึกได้ก็เรียกว่า เอาสังขารพันธ์เป็นตัวตน.

ปรัชญาของเตสการ์ตหรืออะไร ฉันนึกได้; ดังนั้นฉันมี
 อยู่^๕ เพราะมันนึกได้ เอาจัน^๕นี้เป็นตัวตน ดังนั้นฉันจึง
 มีอยู่^๕ ก็มีคนคิดยึดถืออย่างนั้นกันมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล
 ไม่ใช่ว่านายคนนี้เพียงมองเห็นและเพ็งบัญญัติ.

ฉะนั้น^๕ ชั้นที่ ๕ นี้ มีโอกาสที่คนเขลาจะ
 สำคัญผิด ยึดถือเอาว่าตัวตน ที่ชั้นใดชั้นหนึ่ง, หรือว่า
 เอา, อย่างนั้น^๕เหมาะ^๕ ๕ เป็นตัวตน; แต่โดยมากมักจะ
 เป็นอยู่ที่ชั้นใดชั้นหนึ่ง.

ลืมนึกถึงวิญญาณ วิญญาณ ที่รู้แจ้งทางตา หู จมูก
 ลิ้น กาย ใจ ^๕นี้ก็มีส่วนที่จะถูกยึดถือว่าเป็นตนได้ง่าย เท่ากับ
 สังขารชั้นเหมือนกัน. สังขารชั้นนั้นมันเป็นตัวคิด ถูก
 ยึดถือเป็นตัวตนได้ง่าย; แต่วิญญาณชั้นเป็นเพียงแต่
 รู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ^๕นี้ ก็มีโอกาที่จะยึดถือเป็น
 ตัวตนได้. คำสอนในลัทธิอื่น เขาก็สอนอย่างนั้นแหละ
 ว่ามีตัวตนออกมาทำงาน ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็น
 ตัวตน เป็นเจตภูต เป็นชีโว เป็นบุคคลอะไร เขาก็มีสอน
 กันในลัทธิอื่น. ส่วนในพุทธศาสนานี้เห็นเป็นเพียง

ธรรมชาติเท่านั้น : ธรรมชาติที่รู้สึกได้ ทางตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ เท่านั้น.

ฉะนั้นขอให้รู้จักขั้น ๕ ขั้น ๕ ล้วน ๆ เป็นอย่างนี้
แล้วขั้น ๕ ที่ถูกยึดถือว่าเป็นตัวตนนั้นนะ มันก็ชุดัน
แหละ ชุดันนั้นแหละ; แต่มันถูกยึดถือเป็นตัวตน.
พอยึดถือเป็นตัวตน ก็มีความทุกข์ แหละ. มันต้องมี
ความทุกข์ เพราะความยึดถือว่าเป็นตัวตน ว่าเป็นของตน;
มันต้องการจะให้มันเป็นไปอย่างที่ตนต้องการ แล้วมันก็เป็นไป
ไม่ได้ หรือว่าเอามาให้เป็นตัวตน, มันก็ผูกมัดจิตใจของตน,
มันก็ต้องทนทรมาน. เช่น เราถือว่า เงินทอง ทรัพย์สินสมบัติ
ข้าวของเป็นของเรา เราก็ต้องเป็นทุกข์; เพราะเรา
ถือว่าเงินทองข้าวของเป็นของเรา. ถ้าเราไม่ได้ถือว่า
เงินทองข้าวของเป็นของเรา เราก็ไม่เป็นทุกข์.

ร่างกายก็เหมือนกัน : รูปก็ดี เวทนาจีดี สัญญา
สังขาร วิญญาณ แต่ละอย่างก็ดี ถ้าไม่ยึดถือว่าเป็นเราหรือ
เป็นของเรา เราก็ไม่ต้องทุกข์; เช่นเดียวกับเราไม่
ยึดถือว่าสิ่งใดเป็นของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ต้องทำความทุกข์ให้แก่เรา.

ทั้งในทางภายนอกเรายึดถือเงินทอง ข้าวของ
ทรัพย์สินสมบัติ บุตร ภรรยา สามี อะไร ว่าเป็นของตน มันก็
ต้องเป็นทุกข์เพราะสิ่งนั้น, หรือว่าความเกิด ความแก่ ความ
เจ็บ ความตาย ถ้ามันเป็นของธรรมดา มันก็แล้วไป; แต่
ถ้ามันเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
ของเรา เราก็คือเป็นทุกข์. เดียวนี้เรายึดอยู่ว่าเป็นของเรา
เราก็คือเป็นทุกข์เพราะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความ
ตาย; ฉะนั้นท่านจึงสอนให้รู้ว่า ทั้งหมดนั้นเป็นไปตาม
ธรรมชาติตามหลักเกณฑ์ของการปรุงแต่ง เรื่องธาตุ เรื่อง
ขันธ เรื่องอายตนะ; ฉะนั้น อย่าไปเอามาเป็นของตน
มันก็ไม่ทุกข์.

มี ๓ เรื่องเท่านั้น : มันมาเป็นทุกข์ตรงทฤษฎีขันธ
ทั้ง ๕ ว่าเป็นตัวตน; ก็มีวิธีทำให้ถอนความยึดถือมันเสีย
มันก็ไม่มีความทุกข์ ความทุกข์ก็ดับไป เรื่องก็จบเพราะ
ความทุกข์ดับ. ฉะนั้นถ้ามีความยึดถือขันธ ๕ เป็นตัวตน
ก็มีความทุกข์ไป, แล้วก็ติดต่อกันไปซ้ำๆ ซากๆ. ถ้ามี
ความรู้อันสูงสุดชัดเจนอย่างยิ่ง ถูกต้องเข้ามามองเห็นชัด
ไม่ถือว่าเป็นตัวตน มันก็ไม่เป็นทุกข์; ก็เรียกว่า ตัดความ

ยึดถือเสียได้ ก็ไม่เป็นทุกข์, เรื่องก็จบ คือ บรรลุ มรรค
 ผล นิพพาน. บรรลุชั้นนิพพาน นั่นคือ ไม่มีการยึดถือ
 เป็นตัวตนเลย; ส่วนชั้น มรรค ผลแต่ละชั้น นั้น ยังยึดถือ
 ตัวตนอยู่บางส่วน ตามมากตามน้อย; มันก็มีทุกข์น้อย
 ลงๆ ตามลำดับ ที่ว่าละความยึดถือได้มากเท่าไร.

รู้จักปกติของจิต, ควบคุมได้จะไม่เป็นทุกข์.

นี่ เขาเห็นว่า ประมวลปรมัตถธรรม สำหรับคน
 ธรรมดาควรจะทราบนั้น มีอยู่ ๓ กลุ่มเท่านั้น คือ กลุ่ม
 ธาตุทั้ง ๖ แล้วก็ กลุ่มอายตนะทั้ง ๖ แล้วก็ กลุ่มขันธทั้ง ๕.
 กลุ่มขันธ ๕ นี้ มีอยู่ ๒ ความหมาย คือ ขันธ ๕ ที่มีการยึดถือ
 ว่าตัวตน, หรือขันธ ๕ ที่ไม่มีการยึดถือว่าตัวตน. สำหรับ
 ขันธ ๕ ที่เกิดขึ้นแก่คนธรรมดาสามัญ เป็นขันธของคน
 ธรรมดาสามัญแล้ว มีการยึดถือว่าตัวตนทั้งนั้นแหละ เพราะ
 เรามันยังมีวิชา ยังหลงอยู่. แล้วขันธ ๕ ที่จะไม่ถูก
 ยึดถือว่าตัวตนนั้น มีแต่ขันธ ๕ ของผู้ที่เป็นพระอรหันต์
 แล้วเท่านั้น; ฉะนั้นเขาจึงพูดว่า พระอรหันต์มีขันธอัน
 บริสุทธิ์ มีสันดานอันบริสุทธิ์, มีขันธอันบริสุทธิ์ คือ ขันธ

นั้นไม่ถูกยึดถือ ด้วยอวิชาว่าตัวตน เพราะว่าพระ-
อรหันต์ไม่มีวิชา.

ฉะนั้น ชั้นที่ ๕ จะเกิดขึ้นตามธรรมชาติ แล้วก็
บริสุทธิ์ เฉพาะคนที่ไม่มีวิชา; ถ้าปุถุชนยังมีวิชา
ชั้นนั้นจะต้องถูกยึดถือตามส่วน; เช่นรูปชั้นนี้ก็ถูกยึดถือ
เวทนาชั้นนี้ก็ถูกยึดถือ ตามโอกาส ตามครั้งตามคราว เพราะ
ว่ามันให้เกิดความรู้สึกพอใจ หรือไม่พอใจ. เรามันเป็น
ทาสของอารมณ์กันทั้งนั้น : มีวิชา, แล้วก็ยึดถือส่วน
ใดส่วนหนึ่ง เป็นตัวเรา เป็นของเรา. ถ้าได้อย่างใจเราก็
พอใจ; มันก็โง่อย่างพอใจ. ถ้าไม่ได้ตามพอใจก็ไม่พอใจ,
มันก็โง่อย่างคนไม่พอใจ ฉะนั้นพอใจหรือไม่พอใจนี้ มัน
เป็นเรื่องของความยึดถือ, เป็นความโง่ ทำให้เกิดความทุกข์,
ความพอใจไม่พอใจทำให้เกิดเรื่องติดต่อกันไปยืดยาวมากมาย
ทีเดียว.

ในชั้นทั้ง ๕ นี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ^๕ นั้น ท่านแสดงไว้ว่า เวทนาชั้น^๕ นั้นแหละตัวร้าย
เป็นตัวทำให้มีเรื่อง. ให้ควบคุมกันให้ดีที่สุดสำหรับ
เวทนาชั้น^๕ คือความพอใจไม่พอใจ, ความยินดียินร้าย,

ไม่รู้สีก้าว; ถ้าเรามีสติพอ มีปัญญาพอ ไม่ยึดมั่น มั่นก็ไม่เป็นทุกข์ดอก.

ฉะนั้นเมื่อเราเห็นรูปที่สวยงาม ถ้าเรา มีสติพอ มีปัญญาพอ เราก็ไม่ยึดถือจนทำให้จิตเป็นทุกข์; หรือว่าถ้าเราเห็นรูปที่เป็นที่ไม่พอใจที่สุด เช่น รูปของคนที่เป็นศัตรูคู่อาฆาตอย่างนี้ ถ้าเรามีสติพอ มีปัญญาพอ รู้จักรู้สึกว่าคุณคิดพฤติกรรมของจิตเหล่านี้เป็นเพียงเป็นไปตามธรรมชาติ เราก็ควบคุมได้, เราไม่ไปโกรธไปแค้นเป็นทุกข์ เพราะเห็นหน้าศัตรู.

นี่ไปคำนวณดูเถอะว่า ถ้ามีความรู้เรื่องนี้พอ แล้วมันจะมีประโยชน์ก็มากน้อย ที่จะอยู่ในโลก โดยไม่มีความทุกข์เลย : จะมีศัตรู ไม่มีศัตรูจะอะไรต่ออะไรต่าง ๆ มันก็ไม่มาทำให้จิตใจเป็นทุกข์ได้ แล้วกลับมีปัญญา มีสติ ว่าจะต้องจัดการอย่างไรกับคนที่ เป็นศัตรูหรือไม่เป็นศัตรู; หรืออะไรทุกอย่าง เราจะต้องทำอย่างไร แล้วก็ทำไปได้โดยที่เราไม่ต้องเป็นทุกข์.

ฉะนั้นจึงถือว่าเป็น ความรู้อันประเสริฐสูงสุด สำหรับมนุษย์ คือ รู้เรื่องความทุกข์, รู้เรื่องเหตุให้

เกิดทุกข์, รู้เรื่องความดับแห่งทุกข์, รู้เรื่องทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์ ซึ่งอยู่ที่ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้ได้ ก็ไม่เกิดทุกข์; เรื่องอริยสัจ ๔ ก็รวมอยู่ที่นี้.

ไปมองให้เห็นว่า ความทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร? แล้วเรา สะกิดไว้ไม่ให้มันเป็นอย่างนั้น มันก็ดับทุกข์. เรื่องอริยสัจ ๔ มันก็รวมอยู่ในเรื่องของขั้น ๕ เกิดขึ้นมาอย่างไร.

ฉะนั้นจึงให้ถือเอา ๓ เรื่องนี้ เป็นเรื่องสำคัญ เป็นหัวข้อสำคัญ : เรื่องธาตุ เรื่องอายตนะ เรื่องขั้น. พอเข้าใจหลักอันนี้แล้ว ก็ไปเข้าใจเรื่องอื่นๆ เรื่องปฏิจ-สมุปบาท เรื่องอริยสัจ ๔ เรื่องอะไรโดยละเอียดได้, แล้วก็ จะรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขึ้นมาทันที ว่าความรู้อย่างนี้เป็นพระพุทธเจ้า, เป็นพระพุทธ. จิตที่รู้อย่างนี้เป็นพระพุทธเจ้า, แล้วความจริง ข้อนี้เป็นพระธรรม, แล้วการที่เราปฏิบัติได้นี้ เป็นพระสงฆ์. เราเป็นพระ-พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เสียเองเลย มันไปไกลถึงขนาดนั้น.

ถ้าเรารู้เรื่องนี้ ตัดกระแสแห่งความทุกข์เสียได้
 เราเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ครบหมด, คือ
 จิตที่รู้เรื่องนี้เป็นพระพุทธ, ความจริงข้อนี้เป็นพระธรรม,
 การปฏิบัตินี้เป็นพระสงฆ์. เรามีพระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ ที่แท้จริง. ที่จริงๆ ไม่ใช่แต่ปากว่า หรือกล้า
 พูดถึงกับว่าเราเป็นเสียเอง เป็นพระพุทธ เป็นพระธรรม
 เป็นพระสงฆ์ ในรูปแบบอย่างนี้เสียเอง มันจะมีประโยชน์
 ถึงที่สุดอย่างนี้.

นี่โดยย่อมันเป็นอย่างนี้ ขอให้ไปศึกษาโดยละเอียด
 ต่อไป ว่า ทุกๆ เรื่องมันจะมารวมอยู่ที่ตรงนี้; แม้แต่เรื่อง
 พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็มารวมอยู่ที่เรื่อง ตา หู
 จมูก ลิ้น กาย ใจ, ดิน น้ำ ลม ไฟ อะไรต่างๆ.

พูดมากไปเกือบ ๒ ชั่วโมงแล้ว เอาละมันจะต้อง
 พอกันที พูดลืมนี่ไป. ขอให้ทบทวนว่า เรื่องพระธรรม
 นั้นมีอยู่ ๔ ความหมาย : *ตัวธรรมชาติ ตัวกฎธรรมชาติ*
ตัวหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ ตัวผลเกิดจากหน้าที่. เรามี
 ธรรมทุกความหมายอยู่ในตัวเรา มองดูให้เห็น, มองดูเห็น
 แล้ว จะพบเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น

รส โผฏฐัพพะ ธัมมามรณ, จะพบเรื่องวิญญาณ ผัสสะ
 เวทนา และจะพบที่พื้นฐาน ก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ
 วิญญาณ, จะพบเรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ,
 เป็นไปอยู่ในชีวิตประจำวันนี้อย่างไร, ร่างกายนี้ ประกอบ
 ด้วยธาตุทั้ง ๖ อย่างไร, เป็นที่ตั้งแห่งอายตนะอย่างไร,
 อายตนะทำหน้าที่แล้ว จะเกิดขันธ ๕ อย่างไร, ถ้ายึดถือก็
 เป็นทุกข์ ไม่ยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์.

ต่อไปนี้ก็ไปศึกษาเรื่องไม่ยึดถือให้มากขึ้น แล้ว
 มันก็ไม่ยากอะไร : ถ้ารู้จักจริงๆ แล้ว มันจะไม่ยึดถือเอง.
 ฉะนั้นเราไปรู้จักให้มันจริงๆ ว่ามันจะกัดเอาถ้าไปยึดถือมัน ;
 แล้วมันก็ไม่ยึดถือเอง.

ขอแสดงความหวังว่า ทุกคนคงจะไปทบทวน ไป
 ใคร่ครวญ ไปศึกษาให้มองเห็นจริง ในเรื่อง ๓ เรื่อง คือ
 หัวข้อของปรมัตถ์ธรรมที่ทุกคนควรจะรู้จักสามเรื่อง เรื่อง
 ธาตุ เรื่องอายตนะ และเรื่องขันธ; เข้าใจเรื่องนั้นแล้ว
 รับรองว่าเรื่องอื่นๆ จะกลายเป็นเรื่องง่ายไปหมด. แล้วมา
 นั่งที่นี้ก็จะได้ผลคุ้มกัน; อุตสาห์ขึ้นมา เรียนเรื่อง
 ธรรมชาติ เมื่อนั่งกับธรรมชาติ เมื่อใกล้ชิดกับธรรมชาติ.

พระพุทธเจ้าหรือพระศาสดาของทุก ๆ ศาสนา ล้วนแต่ตรัสรู้ในป่าตามธรรมชาติทั้งนั้น จึงถือโอกาสมานั่งตามธรรมชาติ มาศึกษาเรื่องธรรมชาติที่บนนี้ ไม่ใช่แกล้งให้ลำบากเล่น ออกส่ำห่าถ่อขึ้นมา นั่งบนนี้. อาตมาก็เหนื่อยเหมือนกันที่ต้องขึ้นมา นั่งกันบนนี้ แต่โดยเหตุที่มันมีผลดี มันเป็นบรรยากาศเหมาะสำหรับการศึกษาธรรมะ.

เป็นอันว่า ยุติการบรรยายวันนี้ไว้แต่เพียงเท่านี้.

ความทุกข์เกิด

๑ ความทุกข์ เกิดที่หัวใจ,
เพราะเห็นผิด เมื่อผัสสะ.

๒ ความทุกข์ ละไม่ไยดี,
ถ้าไม่ใจ เมื่อผัสสะ.

๓ ความทุกข์ เกิดไม่ได้,
ถ้าเข้าใจ เวลียง ผัสสะ.

พุทธทาสภิกขุ

รายชื่อหนังสือ
ชุดหมูนล่อ

อันดับ	เรื่อง	พิมพ์ครั้งที่
๑.	พระพุทธรูปคุณค่างกลอน	๔
๒.	การศึกษาคืออะไร?	๑
๓.	การทำงานคืออะไร?	๑
๔.	ทรัพย์สินสมบัติคืออะไร?	๑
๕.	สิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตสำหรับมนุษย์	๑
๖.	ปัญหาที่เกิดจากการศึกษาไม่สมบูรณ์แบบ	๑
๗.	ปวารณา และธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษา	๑
๘.	ชาติในปัจจุสมุปบาท	๑
๙.	ทางออกที่ ๓ แห่งยุคปัจจุบัน	๑
๑๐.	การบวชคืออะไร?	๑
๑๑.	ศาสนาคืออะไร?	๑
๑๒.	ตัวตนคืออะไร?	๑
๑๓.	อานาปานสติภาวนา	๑
๑๔.	ธรรมะในฐานะสิ่งที่ต้องศึกษา ทั้งชนิดมีตัวตนและไม่มีตัวตน	๑
๑๕.	คุณพระไม่ตาย	๑
๑๖.	คุณพระไม่ตาย และเกิดมาทำไม?	๑
๑๗.	ความรักดี	๑
๑๘.	เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า "พระเจ้า"	๑
๑๙.	ครู คือผู้ทำหน้าที่สร้างโลก	๑
๒๐.	การทำวัตรตามแบบโบราณ	๑
๒๑.	ประมวลปรมาัตถธรรมที่คนธรรมดาควรทราบ	๑

ประมวลปรมัตถธรรมที่คนธรรมดาควรทราบ

ควรศึกษาให้เข้าใจ เป็นความรู้วิทยาศาสตร์ทางพุทธ-
ศาสนาให้รู้จักธรรมชาติอันแท้จริงของทุกสิ่ง แล้วจักไม่เป็นทุกข์:-

- การศึกษารธรรมเป็นเรื่องศึกษาธรรมชาติ
- ในร่างกายนี้จะมองเห็นธรรม ๔ ความหมาย
- ต้องศึกษารธรรมเพื่อปฏิบัติได้ถูกต้องแล้วไม่มีทุกข์
- ต้องศึกษาทั้งทางวัตถุและจิตใจให้พอกัน
- ธาตุ อายตนะและขันธ ต้องรู้ให้รู้จักในตัวคน
- วิญญาณธาตุ ทำหน้าที่ต่าง ๆ หนึ่งกับอายตนะ
- เมื่อวิญญาณธาตุทำหน้าที่กับอายตนะก็เกิดความรู้
- เมื่ออายตนะทำหน้าที่ก็เกิดขันธ
- ศึกษาให้รู้จักการเกิดขึ้นของขันธทั้ง ๕
- ขันธทั้ง ๕ เกิดทีละอย่าง
- ทั้งวิญญาณ ทั้งขันธ ๕ ไม่ใช่ตัวคนอะไร
- รู้พฤติกรรมของจิตแล้ว ควบคุมได้จะไม่เป็นทุกข์
- ศึกษาปฏิบัติจนอุปบาทด้วย จะรู้จักการเกิดของขันธ
- คับทุกข์ได้สิ้นเชิง ก็เป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
- ไม่มีคัมภีร์ถ้อยคำจะไม่เกิดทุกข์